

Elisabeta Isanos

***EUSEBIU CAMILAR ȘI CULTURA
ORIENTALĂ/***

***EUSEBIU CAMILAR ET LA CULTURE
ORIENTALE***

I

În legătură cu numele „Camilar”, scriitorul povestea o legendă, al cărei autor era, se pare, chiar el: demult, un pâlc de oaste turcească, niște „cămilari”, conducători de cămile, poposise în sat și rămăsese acolo, „pe prispe”. Neamul lui patern ar fi avut legătură cu acești „cămilari” din vechime. Cunoscând opera autorului¹, creator în special de viziuni legendare, epopeice, ca în romanele „Turmele” sau „Prăpădul Solobodei”, închipuirea unei povești legate de patronimul său apare cât se poate de firească.

Alte etimologii sunt, totuși, mai probabile. Într-un studiu etnografic, publicat sub egida Academiei Române² cercetătorul Tudor Pamfile menționează un cuvânt descoperit într-un document din Măscurei-Tutova: „adesea, pe hotare, dela piatră la piatră ori dela movilă la movilă, hotarul se făcea mai lămurit prin săpare de șanț și ridicare de pământ, care se numea brazdă sau *cămil*.”² Am regăsit acest cuvânt în Dicționarul limbii române. Întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Librăriile SOCEC & Comp și C. Sfetea, 1913: „*cămil*” - câble, cordage, dérayure: cablu, funie groasă de corabie, otgon, funia cea mare a năvodului, dar și răzor, hat. Desigur, sensul al doilea, răzor, brazdă, hat, pare mai apropiat de realitatea satului, decât celălalt. Mai plauzibilă pare însă originea numelui dintr-o poreclă, legată de un joc funerar, de priveghi³, specific Sucevei. Florea Marian descrie pe larg desfășurarea jocului, care poartă în alte regiuni numele „de-a calul”, și este jucat și de către copii. Într-o notă, Florea-Marian precizează că jocul „de-a cămila” este „uzitat” în orașul Suceava. Se poate vedea că există o legătură între joc și legenda numelui, așa cum o povestea scriitorul: bănuind că la originea jocului stă o întâmplare reală, a imaginat scena poposirii „cămilarilor” înfrânți, pe prispele udeștene. Oricare

ar fi originea numelui, o legendă, un joc sau un cuvânt vechi, ieșit din uz, e limpede că are la bază imaginea insolită, exotică în spațiul românesc, a unei cămile și a celui care o mână, de obicei prin deșert. Impresia că poartă un nume rar, cu sens și origine misterioasă, ar putea fi, înainte de sursele culturale, unul dintre izvoarele atracției pe care o exercita, asupra lui Eusebiu Camilar, Orientul.

Născut la 7 octombrie 1910, în satul Udești, județul Suceava, Eusebiu Camilar era din părinți agricultori. Despre neamul tatălui, Ion al lui Vasile al lui Toma Camilar, numit în prozele fiului Ion al Tomei, se știe mai puțin. Natalia Motrici⁴, mama scriitorului, se trăgea dintr-o familie originară din Maramureș. Toroiaga, muntele de la poalele căruia au pornit în exod spre Bucovina străbunii ei, mărghinea din vremuri străvechi moșiile unor nobili, feciori de voievod. Eusebiu Camilar avea să povestească în romanul „Turmele”, „epopeea ciobanilor din Maramureș”, care trăiau „în obștii”, „ca pescarii lui Iisus”, „niște oameni pentru care prima condiție a vieții era libertatea”, garantată de legiuirea din „cartea rânduielilor”, purtată, biblic, într-o ladă împodobită cu ștergare, într-un car cu boi „floreni”, străjuit în mers de șase bărbați în cămăși de in. Iluzia libertății regăsite prin migrație n-avea să dureze mult, deoarece la destul de scurt timp, „pajurele” împărătești aveau să se ridice la sud la satul Udești, pe unde trecea frontaria” nouă, delimitând marginile Bucovinei integrate în Imperiu.

Cu timpul, tânărul cu aspirații de poet a descoperit Orientul prin mijlocirea cărților, mirajul a prins contururi și nume, și s-a perpetuat în timp. În „Farmecul depărtărilor” (Editura Tineretului, 1966), volum cu însemnări de călătorie, apărut postum, Eusebiu Camilar include două evocări ale unor poeți persani. În „Călătoriile șeicului”, poetul evocat este Saadi, însă îi pomenește și pe Firdousi și pe Omar Khayyam. Încă din tinerețe, tradusese și adaptase din versurile lui Omar Khayyam, accente, ecouri din poezia poetului persan pot fi discernute în scrierile lui Eusebiu Camilar. Semnificative în

acest sens sunt poeziile „Însemnări pe o masă de han” (revista „Însemnări ieșene, dec. 1937), Cântec la marginile somnului” (ibid.), „Însemnare pe o masă de han” (vol. „Chemarea cumpenelor”, 1937): „*Simți?/În noi olarii vremii cântă:/Lutul pentru vase și-l frământă./Ni s-or stânge gurile-n dogoare/Când vor arde vasele-n cuptoare./Mâne-o să ne adune faurul/Pe la vad de râuri aurul./Să ni-l vândă prefăcut inele/Fetelor cu ochi de viorele./Mâne căprioarele pădurii/Îți vor paște trandafirul gurii –/Și-ți vor paște mielușei plăpânzi/Viorica ochilor tăi blânzi.*” („Cântec la marginile somnului”) De pildă, în proza „Pădurea arsă”, datată de Constantin Călin ca fiind din anii 1950-51 și apărută postum în volumul „Cartea de piatră” (Editura Dacia, 1981), există un tablou de toamnă, nostalgic, dar plin de speranța reînvierii: „*Codrul s-a scuturat tot și-i fumuriu. La picioarele arborilor, sub mușchi, sub frunzele roșii, stă ascunsă sămânța viorelelor și aceea a stejarilor. Au pierit florile. Ei, și? Nu te gândești la primăvară? Numai tu ai despre moarte vorbe de tânguire. Gândește-te că într-un depărtat ev, din brațul tău tânăr va crește o ramură.*” Eusebiu Camilar avea intenția de a traduce catrenele lui Omar Khayyam, câteva dintre aceste tălmăcirii au fost publicate în „Tribuna” nr. 22, 31 mai 1958 și în revista Ateneu nr. 6, iunie 1965. Din nefericire, timpul nu i-a mai ajuns pentru a duce la îndeplinire acest proiect. În „Călătoriile șeicului”, îl înfățișează astfel pe poetul-astronom: „*urcat în foișor de veghe din cetatea Merv, spre a descifra noaptea scrierea fabuloasă a cerului și spre a se gândi la vremelnicia lumii, la vin, la iubire, și mai ales la moarte, care unește cu generozitate țestele cerșetorilor cu mâinile și țestele sultanilor.*” Judecând după cele două evocări amintite, se poate presupune că pregătea traduceri mai ample din operele poezilor persani. Ca dovadă stau fragmentele din „Grădina trandafirilor”, intercalate în evocarea lui Saadi Muslihiddin, „*ars de soarele deșertului, călătorind neconținut către depărtata Mecca în sunetul clopoșeilor și în valuri de pulbere*

ce acoperă caravana./.../De sub mâinile acestui pelerin înfrigurat avea să răsară, ca de sub mâinile creatoare ale lui Alah, cartea „Golestanului”, Grădina cu trandafiri nemuritori, să reverse binecuvântare și înțelepciune asupra generațiilor.” Este evocată viața plină de peripeții a poetului din Shiraz, rătăcirile prin lumea Orientului, captivitatea lui ca prizonier al Cruciaților și întoarcerea în orașul natal, unde, după mărturia călătorului african Ibn Batutah, trăia retras într-o mănăstire islamică.

În general, Eusebiu Camilar păstra în biblioteca lui cărțile care îi folosiseră ca bază a traducerilor. Din păcate, nu am găsit și volumul din opera lui Saadi după care a tradus fragmentele incluse în „Călătoriile Șeicului”, probabil că e vorba de o versiune completă, în limba franceză. Unele poeme sunt numai pomenite și „rezumate”, de pildă cel despre Alexandru cel Mare, cel despre Nușirvan, sau cel cu „hoțul și cerșetorul”. „O perlă a perlelor”, așa numește Eusebiu Camilar poemul despre „stropul de ploaie și marea”, pe care-l traduce, în distihuri (*„Măruntul strop de ploaie venea-ngrozit din zări,/Și a ajuns deasupra nemărginitei mări...”*). Cel mai întins fragment tradus este poezia „Tinerețe”, singura al cărei titlu îl menționează. *„În anii tinereții trecute ca un gând,/Într-o poiană, seara, ședeam mai mulți râzând, //Ca păsările, gureși, ca trandafirii, lini,/De-al nostru glas poiana sclipea ca de lumini. //Ca o amiază albă, lovit de vremuri crunt, //Ședea-n vecinătate, de mult, un om cărunt. //Ca nuca, încrețită, sta gura lui tăcând, //Ca proaspete alune, a noastre guri, râzând! //Din ceata noastră unul a ridicat cuvânt: /„Bătrâne, râzi! Ridică-ți privirea din pământ! //Amarul uită-! Uită de anii lungi și hâzi! //De ceata tinereții te-alătură... și râzi!” //S-antors bătrânul gârbav spre noi: „Să vă răspund! // (Și strălucea-n lumină cuvântul lui, profund...) //În ceasul dimineții, când line vânturi vin, //Doar arborii cei tineri șoptesc din ramuri, lin! //E iarba, primăvara, de tinerețe grea; //Îmbătrânește iarba uscându-se și ea... //Când primăvara muscul aleargă*

șuierând,/Cad frunzele uscate din ramuri, lung oftând!//Cum mi-ar șede alături de voi să râd, s-ascult?//M-a potopit lumina amurgului de mult!/E șoimul meu în lanțuri bătrâne, și aștept/Doar ceasul trist când șoimul îmi va zbura din piept.//A voastră-i veselia! Noi cei trecuți, bătrâni,/De desfătări și visuri ne-am și spălat pe mâni.//În iarna bătrâneții, cărunți ca munții stăm!/Vă-ntreb: ce rost mai are în urmă să visăm?//A năpădit zăpada aripa mea de corb./Cum aș zbura cu mândra privighetoare, orb?//Eu, șoim bătrân, ce caut în văi, printre minuni?/Prin mari grădini de roze, voi, străluciți, păuni!//Prea greu mi-i secerișul acesta de sub cer,/Surâd în fața voastră smaralde-n colier!//De mult nu mă mai sprijin pe tot ce mi-a fost drag,/E vremea să mă sprijin doar în acest toiag!//Mi-i hărăzit: cu brațul în gol să stau de-acum./Visați, visați, voi tineri abia porniți la drum!//Mi-i hărăzit, trecutul mereu, mereu să-l chem,/Spre tot ce-a fost odată, să plâng cumplit, să gem...”

Cealaltă evocare din „Farmecul depărtărilor”, intitulată „Cântărețul paradisiac”, este închinată în întregime autorului care a scris „Cartea Regilor”. Asupra lui Firdousi, Eusebiu Camilar se oprește îndelung și cu o căldură aparte. În încheierea evocării, spune: „Am scris această întâmplare după autori și istorici literari cunoscători ai vieții Paradisiacului. Dacă nu toate faptele se lovesc bine, cu iertare fie-ne, dar noi am vrut să arătăm doar o latură a vieții lui, dragostea de satul natal, și să scoatem la iveală adevărul: că pisma distrugătoare e de-o vârstă cu poezia.” Fără a putea ști, prin forța lucrurilor, ce alte surse a consultat, una e absolut certă: „Le Livre de Feridoun et de Minoutchehr, Rois de Perse. Traduction de Jules Mohl, membre de l’Institut, d’après le Shah-Nameh. L’Édition d’Art, Paris, 1924. Volumul, aflat în biblioteca sa personală, poartă semnătura posesorului, „Eusebiu Camilar, 1937”. În acest an, 1937, Eusebiu Camilar se afla la Iași, și este posibil să fi consultat și alte surse biografice la Biblioteca Universității pe care există mărturii că o frecventa. De

remarcat faptul că interesul pentru Firdousi îl însoțește de-a lungul întregii vieți.

Ce anume din viața și opera lui Firdousi l-a captivat? Între cei doi scriitori, atât de îndepărtați în spațiu și timp, există asemănări de ordin biografic, prima fiind legătura sufletească a amândurora cu satul, revenirea antecică la pământ și oamenii lui, în paralel cu efortul, aparent contrar, de a se smulge din el, dobândind glorie. Eusebiu Camilar își începe cariera literară ca prozator cu un roman al universului cuprins în satul său natal, iar ultima sa scriere, tipărită postum, „Cartea de piatră”, se încadrează în sfera aceluiași univers. *„M-am născut în valea cea mai frumoasă de pe pământ. E cuprinsă între Vorona și Suceava, între Bosanci și dealul cel mare al Sarafineștilor...”* spune Eusebiu Camilar (*„Inimi fierbinți”*, Editura Tineretului, 1956). De ce merită acest loc de pe pământ să intre în nemurire? Nu numai prin ceea ce cuprinde ca frumuseți veșnice, dealuri cu păduri, văi și grădini, ci în primul rând prin oamenii lui și prin limba neasemuit de expresivă pe care scriitorul a învățat-o de la ei. Pierderea legăturii cu locul natal și cu graiul în care se născuse însemna, practic, secarea izvorului poetic. *„Am plecat în lume cu talanții dăruiei de oamenii din valea mea natală. Într-o vreme, i-am fost uitat. Graiul, darul lor cel mai de preț, s-a fost ruginit și împușinat. Mă întrebam adesea de ce frazele mele sună dogit, de ce se repetă de la rând la rând. M-am reîntors în valea natală, să caut urmele meșteșugarilor de demult.”* (loc. cit.) Este semnificativ faptul că întoarcerea la „valea natală” coincide cu anii '50, perioadă în care Eusebiu Camilar înțelesese cât de efemeră și de condiționată de factori din afara ei era gloria literară, romanul său „Negura” fiind trecut prin „furcile caudine” ale criticii, o „poliție a gândului”, verificând acuratețea operei față de canoanele ideologice. După încă o încercare (ratată) de a se adapta acestor canoane, Eusebiu Camilar se va dedica în principal traducerilor și poeziei, păstrând numai o legătură de suprafață cu actualitatea vremii.

Însă voia ca gloria care îi fusese conferită să o folosească pentru a-și ridica satul pe o treaptă mai sus; ca și Firdousi, a visat în permanență să facă un lucru folositor satului în care se născuse. În ultimii ani, își procurase cărți de geologie și cerceta împrejurimile, în speranța că va găsi vreun zăcământ important, speranță care s-a dovedit, însă, efemeră. Satul, „buricul” lumii geografice și spirituale, era înnobilit de dovezi ale existenței sale străvechi: *„Într-un sățișor de pe apa Sucevei, chiar pe vechea frontieră a Bucovinei cu Moldova (după anexarea Bucovinei la Imperiul Austriac – n.n.), niște gospodari săpau un beci să păstreze cartofi pentru iarnă. Sățișorul se cheamă Udești și se află la 16 km. sud de orașul Suceava. Oamenii au găsit, săpând, chiar pe malul pârăului Cânepiștii întâi câteva cioburi ale unui vas de pământ. Pe urmă, la același nivel, o vatră, mai păstrând urma roșietică a flăcărilor de demult..”* Oamenii nu și-au dat seama de importanța celor găsite, și se pare, deși n-o spune explicit, că scriitorul însuși chemase la fața locului un arheolog, așteptând, „cu sufletul la gură”, „verdictul” acestuia: cioburile erau dintr-un vas dacic din secolele III-V era noastră. *„Ce căuta acest moș al meu, Davus, Buerebista sau Ulcudius, tocmai aici, în nordul neguros, dacă trecuse cu legiunile lui Aurelian peste Istru...?”* se întreabă scriitorul. („Pulberi și munți”, în vol. „Farmecul depărtărilor”).

„Când eram mic îmi plăcea să mă sui în vârful mărului și să cânt. Îmi plăcea asta mai ales pe la asfințitul soarelui, când după umbrele codrilor se deslușeau mai departe umbrele munților. Mama, după ce coboram din măr, îmi asemena glasul cu un zurgălău.” (Cartea poreclelor, Editura de stat pentru literatură și artă, 1957) *„ Fiecare om are în zilele lui măcar o cutezanță. Eu am avut trei./.../Prima cutezanță se leagă de râul copilăriei mele, care m-a atras ca un farmec ori de câte ori venea mare dinspre cetățuile mohorâte ale munților. Țin minte că mă urcam în vârful mărului domnesc, să-l văd peste acoperișurile satului și peste câmpie. Stam și-l*

priveam ca pe o putere oarbă, peste puțină de învins. Se auzeau malurile bubuind în prăbușire. Se vedea toată lunca Ciurarului cuprinsă. Se întâmplau tragedii nicăieri consemnate. cine își mai amintește de satul cel mic, Țânțarii, luat de puhoaiie într-o noapte?/.../Cine își mai amintește, de asemenea, de vremurile vechi când râul nostru a adus un leagăn cu un prunc? Dar de vremea când s-au dus la vale, pe puhoaiie, vitele de la Lisaura?/.../Stam în vârful mărului și mă uitam. Lunca Ciurarului era toată cuprinsă. Năboiurile păreau milioane de bivoli negri în trecere pe sub asfințitul tulpure.” („Inimi fierbinți”, Editura Tineretului, 1956)

În biografia poetului persan Firdousi, Eusebiu Camilar deslușește o dragoste similară pentru satul natal, și o dorință asemănătoare cu a lui de a-l salva dintr-o situație dramatică. De aici pornește portretul pe care i-l face lui Firdousi, colorându-l cu propriile amintiri. *„Trăia în Asia, pe pământul Iranului, într-un sătășor numit Thuss, un om sărac. Avea pe lângă bordei o grădină. În casa aceluia om a văzut lumina zilei Firdusi⁵ în vremea sultanului Mahmud. Încă din vârstă fragedă, Firdusi s-a arătat a avea pricepere pentru cântece. Îi plăceau păsările cum cântă într-o dumbravă din lunca râului, și acolo îl găsea tatăl său în zori și la asfințitul soarelui.”* („Cântărețul paradisiac”, în „Farmecul depărtărilor”, ed. cit.) Un râu la fel de nestăpânit și imprevizibil ca apa Sucevii a bântuit și copilăria poetului persan, fiu al unei familii de „Dihkani”, mici seniori rurali, tatăl său fiind proprietarul unui pământ situat pe malul unui canal care aducea apă din râul Thuss: *„Până pe la opt ani, Firdusi lucra la grădină, alături de părinții lui, prășea glia cu o sapă ușoară. Însă râul năvălea din munți de trei ori pe an, strica zăgazurile, acoperea grădinile, năruia bordeiele, încât din munca oamenilor s-alegea prea puțin sau nimic. Mulți își luau toiagul și se duceau în cerșetorie pe la caravanseraiuri, ori la porțile moscheielor celor mari din Ghaznin.”* Aceste detalii apropie până la îngemănare biografia lui Firdusi de propria biografie,

rezultând astfel un autoportret „à l’orientale”, care nu deformează ci însuflețește modelul: o simbioză poetică. Relatarea continuă cu ceea ce i s-a întâmplat lui Firdousi într-o vară, când „*râul Thus a venit mai vijelios ca niciodată, căci plouase în munți mai bine de patruzeci de zile. Din grădină și din bordei n-a rămas nimic; la fel din celelalte grădini și bordeie ale satului. Peste toată întinderea, apele au lăsat doar mâl cenușiu, prin care scociorau păsările văzduhului. Se înecaseră până și câinii. Acum tatăl lui Firdusi și-a plecat fruntea în pulbere și a gemut. Trebuia să-și apuce și el toiagul și să se ducă la cerșit.*” Fiul nu-i îngăduie să apuce calea pribegiei, ci se tocmește la o stână din munți, ca să câștige banii necesari construirii unui dig. Episodul se suprapune unuia similar din biografia proprie, pe care Eusebiu Camilar îl evocă adesea, vorbind despre dealul care străjuiește comuna lui natală, unde a „păstorit” în prima tinerețe: „*Și de-ar afla nepoții prin cămară/Creioane rupte, pene vechi, să știe/Că-s resturi din mașina temerară/Cu care-am vrut să zbor în veșnicie!/Și-or hotărî moștenitorii sadici,/Fiindc-am fost doar strângător de stele,/Cum să-mi înalțe monument pe Oadici,/Celebrul deal al păstoriei mele...*”⁶

Exemplele ar putea continua. Găsindu-și satul năruit complet de furia apelor și părintele mort, Firdousi, sub pana lui Eusebiu Camilar, pleacă în lume, așa cum autorul însuși se hotărâse într-o zi să-și lase locurile natale și să ia în piept viața, cu gândul de a dobândi gloria literară. Comoara lui, ca și a lui Firdousi, era limba cântecelor vechi, legendele și eresurile. Faptul că Firdousi se aflase la curtea sultanului Mahmud în mijlocul invidiilor și a uneltirilor „confraților” geloși pe harul lui poetic are, de asemenea, înrudiri cu experiența de viață a evocatorului său. Povestind peregrinările lui Firdousi, urmărit de furia sultanului Mahmud, Eusebiu Camilar descrie o scenă pe care este posibil să o fi trăit el însuși, în anii când a rătăcit departe de sat: „*Altădată a pipăit în bâlci niște care din țara lui. Butucii roșilor erau acoperiți*

de glod uscat. El a desprins câțiva zgrunțuri de lut, i-a mângâiat ca și cum și-ar mângâia drumurile și colinele copilăriei. A sărutat după aceea lutul, ca și cum ar fi sărutat prispa natală. Când porneau convoaiele înapoi spre țara lui, Firdusi călca în urma lor, și-i închipuia cum se depărtează, cum se fac tot mai mici, oameni și vite, până-i înghițeau depărtările și pâclele cenușii.” („Cântărețul paradisiac”)

Se poate presupune că Eusebiu Camilar plănuia să traducă în românește „Shah-Nameh”, deoarece în cuprinsul evocării intercalează un pasaj din opera poetului persan și versurile celebre adresate sultanului Mahmud: *„Dacă tatăl tău n-ar fi fost în van,/Un mare și-nțelept sultan,/Atunci și tu, sultanule Mahmud,/Cu mine n-ai fi fost atât de crud.”*⁷

Episodul din Shah-Nameh intercalat în evocarea „Cântărețul paradisiac” istorisește despre jalea lui Feridun la moartea fiului său iubit Irej. Sub titlul „Moartea lui Irej”, fragmentul a apărut în revista „Tribuna” nr. 15, 12 aprilie 1958. Sursa folosită a fost aceeași, „Le Livre de Féridoun et de Minoutchehr”, în traducerea lui Jules Mohl. Ritmul iambic al versurilor se potrivește cu dramatismul situației, fragmentul este structurat în distihuri, formulă poetică pe care Eusebiu Camilar o folosește și în traducerile din Saadi, dar și în poemele proprii din anii maturității. Culmea încordării dramatice e atinsă către sfârșitul fragmentului, unde, din gloria și strălucirea sârmanului rege rămâne doar iarba, crescând impetuos, ca dovadă a vieții perene și neînfrânte: *„Gemea sârmanul rege, spre cer amenințând./Și-n vremea asta iarba îl cuprindea crescând,/Creștea biruitoare, cu rădăcini și flori./Acuma-l cuprinsese mai sus de subsuori.../Așa-și plângea feciorul decapitat de zei,/Cu trupul lui puternic zvârlit sub colți de lei./Acum îi putrezise și capul prea-frumos/Și putrezise șalul cel negru, mătăsos,/Dar stăruia sârmanul părinte, blestemând./Biruitoare, iarba se înălța crescând,/Creștea biruitoare, cu rădăcini și flori./De mult îl cuprinsese mai sus de subsuori.*

Deși nu există nici o dovadă scrisă în acest sens, se poate deduce că îndemnul de a scrie „Povestirile eroice” se leagă de cunoașterea de către Eusebiu Camilar a operei lui Firdousi, Shah-Nameh. Nimeni până la el, în literatura română, nu a năzuit la o întreprindere asemănătoare, și anume avea de a uni viețile istorice și legendare ale voievozilor români într-o carte unică. Figurile marilor noștri voievozi, ca și cele ale eroilor unor legende, după ce au căpătat formă sub pana cronicarilor, au intrat în literatura artistică fie ca personaje de nuvele și romane, fie ca eroi ai unor piese de teatru. Lucrarea lui Nicolae Bălcescu, „Istoria Românilor supt Mihai Voievod Viteazul” este singura operă de care structura „Povestirilor eroice” se apropie, mai ales prin portretul lui Mihai Voievod. De la Costache Negruzzi la Mihail Sadoveanu, și la alții care au urmat în vremuri mai recente, scriitorii români au transformat materia oferită de istorie, poetizând și inventând tensiuni conflictuale, necesare atât în dramă cât și în nuvelă sau roman. Așadar, Eusebiu Camilar este primul (și până astăzi singurul, în ciuda unor imitații) care i-a adunat pe voievozii români într-o carte, un fel de cronică modernă, dar având toate atributele unui poem în proză. Tensiunea care menține viu dramatismul este aceea a confruntării dintre eroi și istorie, toate celelalte trecând în plan secundar sau dispărând în fundal. Poate că lui Eusebiu Camilar i-a atras atenția remarca lui Jules Mohl din prefața ediției complete a Cărții Regilor („Le Livre des Rois par Abou’lkasim Firdousi”, Paris, Imprimerie Nationale, 1876), și anume faptul că atât de puține popoare au produs poeme epice, lucru explicabil fie prin lipsa de maturitate la un moment dat, când existau, proaspete, materialele necesare, fie prin secarea filonului epic mai târziu, odată cu formarea literaturii culte. Efortul lui avea, deci, șansa de a umple o lacună și de a oferi tinerilor o carte care să cuprindă marile momente istorice, adevărată, conformă cu istoria, fără a fi însă o simplă expunere seacă, ci un poem în proză, capabil de a insufla sentimente patriotice.

Interesul permanent al lui Eusebiu Camilar pentru trecutul istoric s-a accentuat după anul 1950, poate ca o reacție la contextul politic și ideologic, în care primă adevărată literatură la dogma impusă de regim. Repovestirea legendei „Stejarul din Borzești” a apărut prima oară în revista pentru copii „Licurici” (nr.22, 15 nov. 1951). „Poarta furtunilor”, probabil un fragment din evocările ulterioare, apare în „România liberă” din 27 iunie 1954, și în același an, în „Gazeta literară”, fragmentul intitulat „Ștefan cel Mare”. „Poarta furtunilor” va fi și titlul volumului apărut în 1957 la Editura Militară și retipărit la aceeași editură în 1972. Volumul, însoțit de o „Precuvântare”, cuprinde o evocare a bătăliei de la Nicopole, a vremii lui Țepeș Vodă „când banii stăteau pe jos ca gunoaiele și nu-i ridica nimeni”, istoria lui Ștefan cel Mare, a „feciorului Rareșoaiei” și a lui Ion Vodă. „Stejarul din Borzești” va fi tipărit în volum la Editura Tineretului în 1955, apoi retipărit în forme revizuite în 1961 și 1964. În paralel cu povestirile, Eusebiu Camilar a scris drama istorică în versuri „Valea Albă” (Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957). În 1960, la Editura Tineretului, îi apare prima ediție a „Povestirilor Eroice”, cu următorul cuprins: „De la Idantirsus la Decebal”, „Mircea”, „Ioan de Hunedoara”, „Vlad Țepeș”, „Ștefan cel Mare”. Ediția revăzută și întregită, ultima antumă, va ieși de sub tiparul aceleiași edituri în 1965: „Când Darius a venit și a cerut pământ și apă”, „Vulturii de pe cele șapte coline”, „Mircea cel Mare”, „Păduri înfricoșate”, „Zimbrul”, „Liniștea vântului”, „Pulberi în mers”, „Vremea lui Ion Vodă”. Există mărturia, aflată chiar de la el, că Eusebiu Camilar avea intenția de a continua „Povestirile Eroice”; din nefericire, o boală necruțătoare l-a oprit, înainte de a fi împlinit 55 de ani.

Chiar dacă scriitorul nu indică la sfârșitul cărții bibliografia consultată, știu că a folosit cele mai bune surse istorice, de la cronicari și istorici până la colecții de documente vechi, unele dintre acestea mai poartă însemnările și sublinierile lui.

Așadar, la baza povestirilor a stat o serioasă, temeinică documentare. Nu acest fond documentar este însă cel mai important. Scriitorul însuși infuștește faptele reci cu duhul poeziei, iar ceea ce farmecă și dă povestirilor consistență și le face să dureze este fraza impecabilă, cuvântul adecvat, armonia spunerii, în cadențe perfecte, fără nimic redundant. Stilul este, de altfel, ceea ce face nota aparte a scrierilor lui Eusebiu Camilar, lucru remarcabil, mai ales într-o vreme ca aceea a anilor 50-60 din secolul trecut, când „acuzația” de calofilie (care i-a și fost adresată) putea să ducă la represalii din partea criticii. Iată în fragment din prima povestire: *„Darius s-a închinat către zcii focului. Taberile lui toată noaptea s-au frământat, ascuțindu-și armele. S-au și repezit înainte, într-un geamăt, dar au văzut și de data asta că și săgețile lor, și lăncile aruncate, și pietrele din praștii străbat umbrele, căci Idantirsus și ai săi făcuseră cale întoarsă încă de la începutul nopții.”*

„Povestiri eroice” a fost ultima carte pe care Eusebiu Camilar și-a văzut-o tipărită și singura dintre cărțile lui republicată, din ce în ce mai des, timp de aproape jumătate de secol.

*

„Mulți vrednici înaintași s-au străduit să traducă sau să repovestească nepieritoarele Nopți ale Șeherezadei, spune Eusebiu Camilar în „Cuvântul povestitorului la începutul „Nopților”, prefața care însoțește prima lui traducere, publicată în 1947, sub titlul „Nopțile Șeherezadei”. Îl amintește pe Ion Barac, tipărind la 1806 „într-o tiparniță cirilică din Brașov, o „Halima sau povești arabicești, din limba nemțească tălmăcite”. Însă, cum nici Barac, nici alții care i-au urmat nu au dus lucrul până la capăt, „mi-am luat truda de a repovesti în întregime cele „O mie și una de nopți” în câteva volume care vor apărea pe rând”, spune scriitorul. Această trudă a durat

aproape zece ani, de vreme ce abia în 1956, reapare primul volum, revizuit, urmat în 1959 și, respectiv, 1961, de volumele al doilea și al treilea. Aceste basme, se spune în prefață, au fost purtate în vechime „*de la Arabia sus la Samarcand, de la Damasc la India, pe marile drumuri ale caravanelor și ale generațiilor, basmele Șeherezadei s-au rostit la curți de mari sultani și-n pustie la vremelnice focuri de popas.*” Așadar, este vorba de opera colectivă, a mai multor generații. „*Ca repovestitor, mi-am îngăduit să omit și să adaug din săraca mea comoară, pe ici pe colo; în deosebi am stăruiat asupra uriașei figuri a lui Harun al Rașid, califul califilor, care urmărea, prefăcut în cerșetor, sau în neguțător, sau în drumeț, cum i se îndeplinesc poruncile ce le da pentru binele supușilor.*” Pentru verificarea afirmației, pe care autorul o menține și în „Cuvântul povestitorului” la ediția din 1956, ar trebui făcută o comparare amănunțită cu textul originalului după care s-au făcut traducerea și repovestirea. În biblioteca lui Eusebiu Camilar am găsit traducerea lui Gustav Weil, „Tausend und einer Nacht. Arabische Erzählungen. Neufel und Henius, Berlin, 1866, ilustrată de Friedrich Gross,” însă nu cred că aceasta i-a folosit ca punct de plecare. Pentru repovestirea celor „1001 de nopti”, înclin să afirm că a utilizat ca bază o versiune în limba franceză, a lui Antoine Galland sau a lui J-C. Mardrus.⁸ Antoine Galland (1646-1715), deși spune în prefața sa că un cunoscător al limbii arabe va putea să-i confirme exactitatea versiunii, s-a „îndepărtat” de original adaptând textul la cerințele publicului din vremea sa. La fel de „fidel” originalului se arată și J. C. Mardrus, doar în titulatura cărții: „Les Mille Nuits et Une Nuit, traduction littérale et complète de textes arabes...”. În realitate, așa cum s-a mai spus⁹, nici Galland, nici Mardrus nu au dat o traducere *ad litteram* a acestei opere, ci o prelucrare personală, Galland conformându-se gustului epocii, Mardrus realizând o viziune mai amplă și mai exactă asupra lumii arabe, în spiritul și nu în litera ei. Turnată în cadrul poveștii inițiale, a Șahului Riar

înșelat de soața sa, poveste care se prelungește la infinit, cum remarca Borges¹⁰, opera este de fapt o compilație de basme, anecdote și povestiri de tot soiul, de la cele de dragoste la cele de călătorii, o operă colectivă, care trece din gură-n gură, ca toate cele create „*la limita dintre literatura orală și cea scrisă, între proză și vers...*”¹¹. Așa cum, pe drept cuvânt, arată Margaret Sironval¹²: „...*les Mille et une Nuits ne sont pas réductibles à un texte et «n'appartiennent à personne», puisqu'elles n'ont aucun auteur connu, chaque traducteur ou adaptateur peut s'élever au rang d'auteur.*” (...Cele O Mie și Una de Nopti nu sunt reductibile la un text și 'nu aparțin nimănui', deoarece nu au nici un autor cunoscut, fiecare traducător sau adaptator poate să se ridice la rangul de autor.”) Versiunea franceză care corespunde viziunii lui Eusebiu Camilar despre traducere ca re-creare a originalului este traducerea lui J. C. Mardrus. Nu este exclus să-l fi atras spre aceasta și viața cu totul aparte a scriitorului născut la Cairo, crescut în atmosfera orașului și a poveștilor orientale, neliniștit călător, care și-a scris „Noptile” pe mare, în timpul călătoriilor în Orient, ca medic al Mesageriei Maritime cu sediul la Marsilia.

În prefața sa la „O mie și una de nopti”, Eusebiu Camilar spune că și-a îngăduit să omită și să adauge, și mi se pare curios faptul că nimeni, din câte știu, nu s-a gândit să cerceteze dacă, așa cum spune el însuși, în corpusul celor „O Mie și Una de Nopti” există fragmente care-i aparțin, și dacă da, care sunt acestea. O întâmplare, ea însăși desprinsă parcă dintr-o poveste demnă de Halima, m-a făcut să intru în posesia unui exemplar din ediția postumă, apărută la Editura Tineretului în 1968. L-am zărit pe taraba unui anticar, și la început am șovăit, deoarece era plin de sublinieri și de adnotări. Nu am reușit să descifrez semnătura posesorului care-l citise cu pixul în mână, subliniind unele pasaje cu roșu, altele cu negru, și însemnându-le cu cifre misterioase, arabe sau latinești, nici n-am putut să înțeleg ce urmărise prin aceste semne. Abia

după un timp, am deslușit rostul uneia dintre însemnări: pasajul din prefață în care autorul măturisea că omisese și adăugase, era subliniat, iar în dreptul lui o însemnare trimeea la pagina 398. Mergând la locul indicat, am găsit capitolul „*Hoțul pocăit; prădarea lui de către alt hoț; la urmă pocăitul își găsește marfa, printr-o viclenie; îl iartă pe hoț, spre lauda lui Allah...*”. Sub titlu, posesorul cărții a făcut o însemnare cu roșu: „întâmpnat la București, între 1950-1960...” Povestea, despre care se spune că „scrie în cronici”, se petrece „într-o cetate a Răsăritului”, cu nume neprecizat: un hoț se pocăise și devenise negustor cinstit; Într-o noapte, în prăvălia lui a intrat un hoț, îmbrăcat ca și proprietarul, încât paznicul, trecând prin dreptul ferestrei, l-a ajutat să încarce marfa furată pe spinarea unei cămile, serviciu pentru care a fost răsplătit cu două drahme. A doua zi, când a venit să-și deschidă prăvălia, iar paznicul i-a mulțumit pentru drahmele primite, negustorul și-a dat seama că a fost prădat. Găsindu-l pe stăpânul cămilei, acesta i-a spus că dusesse marfa „la schelele mării”, unde fusese încărcată pe o corabie. Au pornit amândoi în căutarea făptașului, și au izbutit, din om în om, să dea de urma celor furate, dar nu și de a făptașului. Negustorul și-a luat marfa înapoi, împachetând-o într-o pătură care-i aparținea hoțului; pe drum s-a întâlnit chiar cu acesta, și însuși hoțul s-a dat de gol, întrebând: „*Cu ce drept îmiiei pătura, o, neguțătorule drept-credincios, de vreme ce ți-ai găsit marfa?*” Neguțătorul a zâmbit, i-a dat pătura înapoi și l-a iertat, lăsându-l să-și vadă de drum.

Povestea cu hoțul și pătura este intercalată printre poveștile referitoare la Harun al Rașid. Ar fi, desigur, interesant de aflat la ce întâmplare reală face trimitere însemnarea cu roșu a posesorului acestui exemplar. Nu este exclus să fie vorba de un fapt divers, despre care scriseseră ziarele sau care circula din gură-n gură în perioada indicată, a anilor '50. O comparare, fie și rapidă, a versiunii românești cu cele două variante franceze duce la concluzia că acest episod nu se

găsește, în partea care vorbește despre califul Harun al Rașid („Les Aventures de Haroun al Raschid”, în versiunea Galland). Nici la Mardrus nu am putut descoperi, în această „zonă” a narațiunii, vreun episod care să se apropie de istoria „Hoțul cu pătura”.

Versiunea Mardrus are un sistem aparte de a face trecerea între povești, fiecare capitol/noapte terminându-se cu o formulă („*À ce moment de sa narration, Shahrazade vit appaître le matin et, discrète, se tut.*”), iar capitolul următor începe de asemenea cu o formulă: „*Mais lorsqu’il fut la sept cent quatre-vingt-unième nuit... Elle dit:*”. De remarcat faptul că Eusebiu Camilar nu a adoptat acest sistem narativ, și nici pe acela al lui Galland, care separă net poveștile în capitole, adăugând, cu meticulozitate note explicative în josul paginii, pentru anumiți termeni străini. Sistemul lui Eusebiu Camilar este mult mai lax, prin folosirea, pentru indicarea naratorului, a pronumelui de persoana I plural: „ajungem”, „vedem”..., ceea ce permite tocmai inserția acestor fragmente pe care le bănuim a fi creații proprii. Examinând, în versiunea Eusebiu Camilar, capitolele care preced istoria „Hoțul cu pătura” am avut impresia că și acolo există inserturi aparținând povestitorului. De pildă, capitolul „*Ajungem la istoria piramidelor; Mamun, feciorul lui Harun al Rașid, caută în zadar comori în măruntaiele lor; ce cuprind piramidele; apoi câteva cântări, arătând eternitatea lor și vremelnicia noastră...*”. În versiunea Galland, am găsit un scurt pasaj despre piramide, în *L’Histoire d’Ali Cogia, marchand de Bagdad*:

„*Quand il fut arrivé au Caire, il n’eut pas lieu de se repentir du parti qu’il avait pris: il y trouva si bien son compte, qu’en très peu de jours il eut achevé de vendre toutes ses marchandises, avec un avantage beaucoup plus grand qu’il n’avait espéré. Il en acheta d’autres, dans le dessein de passer à Damas; et, en attendant la commodité d’une caravane qui devait partir dans six semaines, il ne se contenta pas de voir*

tout ce qui était digne de sa curiosité dans le Caire: il alla aussi admirer les pyramides; il remonta le Nil jusqu'à une certaine distance, et il vit les villes les plus célèbres situées sur l'un et l'autre bord." Evident, aici Eusebiu Camilar intercalează descrierea piramidelor și a importanței lor ca monumente durabile peste vremi, descriere urmată de trei poeme, luate din poeți nenumiți, „din vremuri vechi”, evident, creații ale autorului însuși.

Farmecul poveștilor este sporit prin intervențiile naratorului, fie poezii în vers liber sau rimate, fie pasaje întregi de proză poetică, în general descrieri sau portrete, ca acest fragment din capitolul „*Harun al Rașid face o glumă proastă cu un moșneag beteag de ochi; ce spune Djafar și ce răspunde moșneagul*”; Harun îi spune moșneagului că știe un leac pentru orbirea lui, și anume: „...să aduni neîntârziat trei măsuri de vânt, trei măsuri de raze de soare și alte trei măsuri de lumină de lună! După aceea, să mai iei alte trei măsuri de lumină dintr-o candelă cu untdelemn! După ce vei strânge toate aceste la un loc, să le amesteci bine într-o piuliță fără fund și să le lași trei luni. Îndată ce vor trece cele trei luni, să le pisezi bine, dar bine de tot! Și după ce le pisezi, să ai grijă să le răstorni într-o cutiuță spartă și să le mai lași să stea trei luni de zile la aer curat... După ce vei săvârși toate acestea, ia acest leac și unge-te cu el pe la ochi, vreme de trei luni, și numai așa ochii tăi vor putea privi iar lumina soarelui și minunățiile acestei lumi...” Mulțumindu-i „pentru minunatul său leac”, moșneagul îi dorește sultanului ca, după ce va muri, sufletul lui să pogoare de-a dreptul în Gheena, și să fie „tăvălit” de duhuri prin spurcăciuni de om.

Dintre inserturile sub formă de poem, le-aș aminti pe cele din capitolul „*Intră în istorie șeic Nassrr; și ce s-a mai întâmplat; ușa oprită și cele trei fete zburătoare...*”. Sunt versuri de dragoste, de o frumusețe care o atinge pe aceea din „Cântarea Cântărilor”: „*Am văzut-o pe porumbița mea, în veșmântul ei verde, plimbându-se prin grădina paradisului!*

Brâul ei era desfăcut și părul ei i se vărsa pe umeri ca o holdă!//Am întrebat-o: Care e numele tău, preaiubito? Și ea mi-a răspuns: Află, feciorule, că eu aprind inimile îndrăgostiților, ca să ardă ca para focului...//Cum să-i mărturisesc ei chinurile iubirii? M-am plecat înaintea ei și am lăcrimat la gleznele ei de aur, însă inima ei părea tare ca stânca! Gândește-te bine, preaiubito, că Allah a poruncit stâncii să se deschidă și să curgă izvorul! Stâncă de-ai fi, preaiubita mea, până la urmă tot te-ai îndura de chinurile mele!” Sau: „Am văzut-o răsărind ca luna plină în noaptea mântuirii!//Șoldurile ei erau ca fildeșul, iar mijlocul ei se mlădia ca nuiua!//Ochii ei aveau în adânc săgeți care răpun inima oricui!//Roșeața buzelor ei era ca roșeața rubinelor! Părul lung, negru îi acoperea umerii!//Păzește-te de ea și ferește-te, o, trecătorule, căci inima ei e mai tare decât stânca...”

Pasajele adăugate, fie inserturi sau poeme, sunt atât de bine sudate în întreg încât trecerea se face curgător și firesc, fără ca vreun cititor să observe prezența unor pasaje noi, adăugate, ca mai demult la focurile de popas ale caravelor, de către povestitorul însuși.

În prefața sa, Eusebiu Camilar mărturisește că, pe lângă faptul că a adăugat unele lucruri, a omis altele. Care sunt pasajele sau nuanțele omise e o altă problemă de limpezit. Cred că se referă la pasajele și tentele licențioase, din care s-a limitat a sugera câte ceva, dar cu abilitate, încât textul să poată fi citit la orice vârstă, ca toate basmele durabile ale lumii.

O comparare amănunțită a textului camiliarian cu versiunile în franceză ar putea aduce lămuriri mai multe în privința contribuției sale la îmbogățirea și înfrumusețarea celor „O Mie și Una de Nopti”. Sperăm ca acest studiu să fie întreprins pe viitor, ceea ce ar putea atrage și astfel atenția asupra originalității de stil și compoziție, asupra frumuseții limbii, calități care fac din versiunea românească a celor „O Mie și

Una de Nopti” o variantă demnă de a fi înscrisă în bibliografia universală a acestei opere, alături de alte repovestiri celebre.

*

„Incursiunile” lui Eusebiu Camilar în cultura Orientului nu se opresc aici. O ocazie nesperată, cooptarea într-o delegație oficială care a vizitat China în anul 1954, i-a prilejuit o adevărată descoperire, pe care a trăit-o ca atare, comparându-se în glumă cu celebrul călător Marco Polo. Întrerupt de escale, drumul transcontinental, cu trenul și cu avionul, până în capitala Chinei, a durat trei zile, între 21 și 24 septembrie 1954, iar sejurul s-a întins pe parcursul a 46 de zile, până la data de 6 noiembrie, timp în care a putut vedea, cu carnetul de însemnări în mână, o mare parte din teritoriul chinez, Nanking, Shanghai, Hangeu, Canton și altele, fluviul Gei- Ho și un port la Marea Chinei de Nord.¹³ Impresiile de călătorie în China au fost publicate în volumul „Împărăția Soarelui”, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955. Un „tâlmaci” l-a însoțit în permanență, tot el fiind și traducător *mot à mot* al unor texte pe care Eusebiu Camilar intenționa să le transpună în românește. Numele „tâlmaciului” este menționat pe pagina de titlu a volumului cuprinzând poemul „As-Ma, fata ecoului” („cuvânt cu cuvânt tâlmăcită din limba chineză de Ciu Tzu-Di, traducere liberă de Eusebiu Camilar”), Editura Tineretului, 1955. De asemenea, în prefața la volumul „Din poezia chineză clasică”, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957, ediția a doua, citim: „*Mare parte din poeziile cuprinse în acest volum sunt rodul unei munci teribile, nu atât din partea mea, cât din partea lui Ciu Tzu-Di. Domnia sa, știind limba română, s-a chinuit cu mine vreme de mai bine de două luni, traducându-mi-le cuvânt cu cuvânt, în trenuri, în avioane, pe vapoare./.../Îmi aduc aminte cum, când toate luminile se stingeau, când toți se lăsau pe ispititoare și odihnitoare ape ale somnului, sărmanul Ciu Tsu-Di abia*

începea cea mai grea muncă, în târzii nopți, fie la Mările Sudului, fie în Nord-Est sau în Sud-Vestul îndepărtat. Astfel, rând pe rând, au fost tălmăciți în limba română, și Du-Fu, și Li Tai-Pe, și Su Tung-Po.” Ceva mai încolo, numelui lui Ciu Tsu-Di îi este asociat și cel al lui Li-Mu, se pare un alt tălmăcitor care l-a însoțit pentru mai scurt timp. În aceeași prefață, intitulată, autoironic, „Cuvânt înainte sau cum am devenit... sinolog”, răspunzând, se pare, unor anumite ecouri ale primei ediții, autorul se „scuză” pentru îndrăzneala de a se fi apucat de o asemenea lucrare, mărturisind că nu a dorit să ajungă „sinolog”, ci doar să împărtășească cititorilor „cât de cât din marea și necunoscuta poezie chineză clasică”. Singurii care au dreptul să-l judece, spune el, sunt cititorii și autorii înșiși, Li Tai-Pe și Du-Fu, dacă ar fi să se întâlnească „după necontenitele reîncarnări, cum cred budhiștii, în liniștea supremă a veșniciei...” Culegerea de poeme începe cu un fragment din „Cartea Che-King”, „Cântec vechi” (2500 î.e.n.), continuă cu un altul, dintr-un poet necunoscut dinaintea erei noastre, „Câinele biruitorului”; urmează Tcen Tse-Tsi („Barza albă”), Kao-Ti („Cântecul uraganului”), poemul anonim „Păunul zboară spre miază-zi”, două poeme de Yang-Kioang, nouă poeme de Li Tai-Pe, printre care splendidul „Pavilion de porțelan”, opt poeme de Du-Fu, între care se includ „Noaptea pe fluviu” și „Laudă către Li Tai-Pe”; seria continuă cu Wang-Oei și Su Tung-Po, volumul încheindu-se cu „Legenda Marelui Zid” și „As-Ma, fata ecoului”. Iată un fragment din „Pavilionul de porțelan”: „Pavilionul verde, înalt, de porțelan/Lucea superb, departe, pe lacul diafan./Ducea până la dânsul un pod ușor, de jad,/Întins ca blana moale a tigrului vărgat./Acolo, în tăcere, în nopțile târzii,/Ședeau câțiva prieteni, în mântii aurii,/Tăcuți ședeau acolo prietenii acești;/Din când în când, pe gânduri, sorbeau adânc din cești./Grăiau încet. Arare. Cu gura ca de lut,/Să nu trezească noaptea cu glasul lor scăzut./Tăceau apoi, pe gânduri,

prietenii acești./Se înclinau spre masă, când beau adânc din cești...”

O altă operă orientală transpusă în limba română de Eusebiu Camilar este „Sakuntala”, a poetului indian Kalidasa, lucrare în care l-a avut ca înaintaș pe poetul clasic George Coșbuc. În biblioteca scriitorului se află două ediții în limba franceză ale dramei: Franz Toussaint, „Sakountalâ, d’après l’oeuvre indienne de Kalidasa, L’Édition d’Art, Paris, 1922, și „La Reconnaissance de Sakountala, drame en sept actes de Kalidasa, traduit en français par P.E Foucaux. Paris, Alphonse Lemerre, 1874”. Ultima poartă semnătura lui Eusebiu Camilar, cu mențiunea anului achiziționării, 1962. Într-o „Notă asupra ediției”, apărută la Editura pentru Literatură Universală în 1964, Eusebiu Camilar arată că „traducerea a fost colaționată cu aceste două versiuni franceze, însă a fost realizată „din limba sanscrită folosindu-se ca text de bază ediția ‚Sakuntalâ recognized by the ring, a sanskrit drama in seven acts, by Kālidasā’, the Devanāgarī recension of the texte; Monier Williams, Hertford, 1853. Traducerea literală a textului sanscrit a fost făcută de Eugen Papiniu.”¹⁴ În prefața sa, intitulată „Fiul marilor fluvii”, Eusebiu Camilar îl evocă pe Kalidasa, încastrând portretul enigmatic al marelui poet în peisajul pe care-l cunoscuse el însuși, „în Asia de Sud-Est, la poalele unui lanț al Himalaiei”, în timpul călătoriei în China, singura pe care a făcut-o, de altfel, în spațiul geografic al Orientului. Transpus imaginar în acest spațiu, o vede parcă pe Sakuntala „între umbre”, „o ființă cu trup de lotus plăpând; când vântul îi da laoparte vâlul, vedeam o fată de o frumusețe răpitoare”. Kalidasa este definit astfel: „Din marea, blânda, domoala și profunda înțelepciune a operei lui Kalidasa, emană tocmai desăvârșita cunoaștere a oamenilor, calda înțelegere a faptelor./.../Ceea ce emană însă din operă, cu o putere rar întâlnită, e nostalgia ce te usucă de viu. Toți cei care sunt cercetați noaptea în somnul lor de geniul suspinelor numit și nostalgie, deopotrivă îl vor preamări pe Kalidasa,

citindu-i cartea!.../După ce închei lectura Sakuntalei, rămâi multă vreme cu ochii în gol. Trebuie să aștepti mult, până ce memoria și tot ceea ce constituie sufletul să se reazeze pe cumpenele firești, așa de copleșitoare e forța dramei, așa de puternică zguduirea.” În legătură cu biografia poetului indian, Eusebiu Camilar aduce detalii, mai curând legendare, despre „Fiul marilor fluvii”: ar fi fost fiu de brahman, ar fi trăit la curtea lui Vikramaditya, căsătorindu-se în cele din urmă cu fiica rajahului, cu toate că, în tinerețe, fusese văcar, „*păzind vitele pe câmpiile fertile alte Gangelui sau Brahmaputrei...*” Detaliile au, ca și în cazul poetului persan Firdousi, forța de a-l apropia de poetul a cărui operă o transpunea în românește. Un poet adevărat nu poate proceda altfel, deoarece știe că, în poezie, în literatura ca artă în general, primează armonia, că adevărul artei este frumosul, și cea mai mare trădare față de autor ar fi o versiune rece, „urâtă”, care nu „sună” bine. Desigur, traducerile literale au importanța lor, mai ales pentru specialiști. Însă cititorul obișnuit, marele public, nu va înțelege niciodată, citind o traducere literală, de ce un poet din altă limbă este atât de mare și universal răspândit. Pentru a-l face să înțeleagă frumusețea, e nevoie de un alt poet, care să-i găsească echivalențe în limba română. Kalidasa, ca și alții, a găsit în Eusebiu Camilar un asemenea traducător.

„(Dusvanta:) A fost? N-a fost soția mea, odată,/Această frumusețe fără pată? A fost? N-a fost?/Mă-ntreb și poate n-are nici un rost!/N-o pot opri, nici izgoni n-o pot!/A fost? N-a fost? Degeaba tot socot! A fost? N-a fost? O, mă frământ atât,/Ca o albină-n zori, nehotărât:/Ar coborî să ia polenul fin,/Dar rouă e pe floarea de iasmin...”

Înfrățit prin poezie cu autorul indian și îndrăgostit de Sakuntala, Eusebiu Camilar îi dedică acesteia un poem, în volumul „Poezii” din 1964:

„Depart ești, frumoasa și preaiubita mea,/Și totuși ochii noștri țintind aceeași stea,/La mii de ani lumină, ca-ntr-un adânc mister,/În fiecare noapte se întâlnesc pe cer.../.../Din

munții Himalaia, spre-un depărtat serai,/Sakuntala coboară în mohorât alai.../Căzu o stea, sau poate în Gange, mai curând,/A scânteiat deodată inelul ei căzând..."

„Până să ajung la tălmăcirea Sakuntalei, mărturisește Eusebiu Camilar în prefață, am avut de biruit greutăți nespuse, cum ar fi imposibilitatea confruntării cu alte traduceri în limbile europene, căci aproape în toate limbile nu se află traduceri integrale, ci doar repovestiri, prelucrări și compilări. Cultura română se îmbogățește azi primind traducerea integrală a Sakuntalei./.../Am vrut să încerc valoarea lucrului inimii și mâinilor mele, și am chemat în conclav puținii prieteni pe care-i am.” Reacțiile lor la lectura piesei l-au convins că nu în zadar îngropase *„ani buni de viață, traducându-l pe Kalidasa”*. Așadar, încercarea supremă era, după părerea lui, cititorul, ultima instanță care decide asupra valorii unei opere.

E timpul să subliniem aici faptul că, mai ales în cazul poeziei, Eusebiu Camilar nu era un simplu traducător. Versiunile lui în limba română au frumusețea poetică și forța sugestivă a unor creații originale, deci mai corect și mai aproape de adevăr ar fi să spunem că le „re-crea”, după cerințele și legile armonice ale limbii române. Prin aceste versiuni românești, Eusebiu Camilar a deschis un orizont mai larg asupra culturilor orientale, persană, arabă, chineză și indiană, îmbogățind totodată cultura noastră cu lucrări durabile peste timp.

¹„Chemarea cumpenelor”, poeme, București, Editura noastră, 1937; „Nocturne”, poeme, București, 1937; „Cordun”, roman, București, Fundația pentru literatură și artă, 1942; „Prăpădul Solobodei”, roman, Iași, Editura Cetatea Moldovei, 1943; „Avizuhă”, București, Cartea românească, 1945; „Focurile”, dramă în 4 acte (în colaborare cu Magda Isanos), București, Fundația pentru literatură și artă, 1945; „Turmele”, roman, București, Editura de Stat, 1946; „Valea hoților”, roman, București, Editura de Stat, 1948; „Negura”, roman,

București, Editura de Stat, vol. I - 1949, vol. II – 1950; „Livezile tinere”, București, E.S.P.L.A., 1954; „Pasărea de foc”, București, Editura Consiliului Central al Sindicatelor, 1954; „Prin Țara de Sus”, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1954; „Împărăția soarelui”, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1955; „Poarta furtunilor”, București, Editura militară a Ministerului Forțelor Armate ale R. P.R., 1955; „Stejarul din Borzești”, București, Editura Tineretului, 1955; „Inimi fierbinți”, București, Editura Tineretului, 1956; „Cartea poreclelor”, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1957; Cărțile săgetătorului”, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1957; „Cel din urmă apostol”, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1957; „Valea Albă”, dramă în patru acte în versuri, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1957; „Zâna cu ochi albaștri. File cu amintiri”, București, Frontul Democrației Populare, 1957; „Nopti udeștene”, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1960; „Povestiri eroice”, București, Editura Tineretului, 1960; „Pământul zimbrului. Schițe și povestiri”, București, Editura Militară, 1962; „Poezii”, București, Editura pentru literatură, 1964; „Vrancea”, București, Editura Tineretului, 1964; „Farmecul depărtărilor”, București, Editura Tineretului, 1966; „Satul uitat. Roman”, București, Cartea românească, 1964; „Călărețul orb. Poezii”, București, Editura Minerva, 1975. Opera de traducător: Gogol, Nikolai V. – „Însemnările unui nebun”. Editura „Cartea rusă”, 1945 („Nasul”, „Nevski Prospect”, „Însemnările unui nebun”, „Mantaua”); Pușkin, A.S. – „Fata căpitanului”. București, „Cartea rusă”, 1949; „Noptile Șeherezadei”. Povestite de Eusebiu Camilar. București, Editura de stat, 1947; „1001 de nopti. Basmе arabe povestite de Eusebiu Camilar” vol I. București, Editura tineretului, 1956; vol. II, 1959; vol. III, 1961; Tolstoi, Alexei – „Povestiri rusești”. București, „Cartea rusă”, 1947; Gorki, Maxim – „Foma Gordeev”. București, Editura de stat, 1949; Editura pentru literatură, 1963; Gogol, N.V. – „Povestiri din Petersburg”. București, „Cartea rusă”, 1952 („Nevschi Prospect”, „Nasul”, „Portretul”, „Mantaua”, „Caleașca”, „Însemnările unui nebun”); Gogol, N.V. – „Povestiri”. București, Editura A.R.L.U.S., editura „Cartea rusă” și Editura de stat pentru literatură și artă, 1953; („Nevschi Prospect”, „Mantaua”, Caleașca”); Pușkin, A.S. – „Povestirile răposatului Ivan Petrovici Belkin”. Editura „Cartea rusă”

și Editura de stat pentru literatură și artă, 1954; „As-Ma, fata ecoului”, cuvânt cu cuvânt tălmăcită din limba chineză de Ciu-Tsu-Di. Traducere liberă de Eusebiu Camilar. București, Editura tineretului, 1955; Aristofan, Teatru („Pacea”, „Păsările”, „Broaștele”, „Norii”). Traducere de H. Mihăescu și Eusebiu Camilar. București, E.S.P.L.A., 1956; „Din poezia chineză clasică”. Tălmăciri de Eusebiu Camilar. București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1956; Ovidiu – „Tristele”. Tălmăciri, cuvânt înainte și note de Eusebiu Camilar. București, Editura tineretului, 1957; Eschil – „Perșii”, „Cei șapte contra Tebei”. Tragedii. București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1960; Li-Tai-Pe. În românește de Eusebiu Camilar. București, Editura tineretului, 1961, col. Cele mai frumoase poezii; Kalidasa – „Sakuntala”. Dramă sanscrită cu o invocație, trei prologuri, un antract și șapte acte. București, Editura pentru literatură universală, 1964; Ovidiu – „Epistole din exil”. București, Editura pentru literatură, 1966.

²Tomul I, partea II C. Din viața poporului român. Culegeri și studii XVI. Agricultura la români. Cu un adaus despre măsurătoarea pământului și Glosar de Tudor Pamfile. Ședința dela 28 Maiu 1912. Buc. Librăriile SOCEC & Comp., Sferea și Librăria națională, 1913, în partea a II-a, Țarina.

³„Cămila”, în Simion Florea Marian, „Înmormântarea la români”. Editura „Grai și suflet – Cultura națională, București, 1995. „Se leagă doi băieți, spate la spate, se pune un cojoc întors pe dos peste dânșii, se ia o botă și punându-se într-înșea o oală, i se dă unuia dintre cei doi băieți să o ție și astfel formează o cămilă, Un al treilea băiat se leagă la cap ca un *turc*, ia un băț în mână, în loc de paloș, se suia călare peste cei doi, se duce astfel în casă unde e mortul și făcându-se că e străin spune că vine din Turcia, că n-are bani de cheltuială și că, din pricina aceasta, trebuia să-și vândă *cămila*. Un băiat din casă se face negustor și ținând în mână o pungă plină de sticle, pietricele sau cuie, zice că-s galbeni li întreabă cât costă cămila că el ar cumpăra-o.” Urmează târguiala, „turcul”, decât să-și dea cămila cu două parale, mai bine o „ucide”, și totul se termină cu alungarea lui din casă.

⁴În colecția de diplome a lui Ioan Mihaly de Apșa ("Istoria comitatului Maramureș. Tomul I") nu se găsește vreun nume care să s-apropie de cele de pe lista oficială a băjenarilor maramureșeni, recenzați mai târziu de autoritățile austriece, ori să se asemene cu

unul din patronimele pomenite de Eusebiu Camilar în romanul "Turmele". Desigur, alterări fonetice sau schimbări pricinuite de evenimente au șters urmele și au lăsat câmp liber fanteziei. Totuși, în notele ce însoțesc diploma din septembrie 1439, dată de Albert, regele ungar, în tabăra de lângă portul Titel, înainte de atacul contra oastei lui Murad care cucerise Semendria, este menționat, printre nobilii de pe moșia Uglea, un Motra, nume care duce, etimologic, la Motrici (Motru, Motra, Motriș?), baciul din "Turmele", străbunul matern al lui Eusebiu Camilar.

⁵Eusebiu Camilar folosește forma „Firdusi”, după modelul francez

⁶V. Eusebiu Camilar, *Prefață la Valea Albă*, dramă în patru acte în versuri, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957, p. 5-10; fragment.

⁷În prefața lui Jules Mohl versurile din moschee sunt: „*La cour fortunée de Mahmoud, roi du Zabolistan, est comme une mer. Quelle mer ! on n'en voit pas le rivage. Quand j'y plongeais sans y trouver de perles, c'était la faute de mon étoile et non pas celle de la mer.*” Fragmentul din satiră care l-a inspirat pe Eusebiu Camilar este: „*Si le roi avait été un homme digne de renom, il aurait honoré le savoir; et, ayant entendu mes discours de toute espèce sur les manières des rois et sur les usages des anciens, il aurait accueilli autrement mes désirs.*” Firdousi avea să le regăsească mai târziu, sub formă simplificată, în gura unui copil: „*Si le père du roi avait été un roi, son fils aurait mis sur ma tête une couronne d'or.*”

⁸Am consultat: „Contes Arabes traduits par Antoine Galland (1646-1715), Les Mille et Une Nuits. Éditions Garnier frères, Paris, 1949, și „Les Mille Nuits et Une Nuit, traduction littérale et complète du texte arabe par le Dr. J. C. Mardrus, Paris, Librairie Charpentier et Fasquelle, Eugène Fasquelle Éditeur, 1903.

⁹Raphaëlle Léostic, Diplôme National de Master, „Les éditions illustrées de luxe des *Mille et Une Nuits* dans les années 1920”

¹⁰Borges, Jorge-Luis, Conférences, traduction française de Françoise Rosset. Paris, Gallimard, 1985.

¹¹Raphaëlle Léostic, v. nota 9.

¹²SIRONVAL, Margaret. *Métamorphose d'un conte, Aladin français et anglais (XVIIIe et XIXe siècles)*. Contribution à l'étude des Mille et une Nuits. Thèse de doctorat en littérature générale et comparée. Paris : Université Paris III, Sorbonne Nouvelle, 1998, 2 vol.

¹³⁶În transcrierea toponimelor am respectat formele folosite de E. C. în carnetele sale de însemnări.

¹⁴⁶În biblioteca scriitorului există un Dicționar sanscrit-englez, „A sanskrit-english dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate indo-european languages, by Sir Monier Monier-Williams. Oxford, at the Clarendon Press, 1899. Pe pagina de titlu, semnătura „Eugen Papiniu, 1918, Londra”. Mi s-a părut ciudat faptul că ultimele două cifre ale anului au fost șterse și modificate, iar multe dintre paginile Dicționarului au rămas netăiate. Înclin să cred că Dicționarul a fost elementul de legătură care i-a permis lui Eusebiu Camilar, asiduu client al anticartiaterelor, să-l descopere pe traducător, fost diplomat în anii antebelici, altfel prezentă foarte discretă printre orientaliștii vremii.

Eusebiu Camilar et la culture orientale

I

À propos de son nom de famille, Camilar (chamelier), l'écrivain racontait une légende dont il était, à mon avis, l'auteur: il y a longtemps, une petite troupe de chameliers, des restes d'une armée turque, s'était arrêtée dans son village, sur les terrasses étroites des maisons paysannes, et elle y est restée pour toujours. Pour tous ceux qui connaissent l'oeuvre de ce créateur de visions légendaires, comme celles des romans „Les Troupeaux” ou „La Débâcle de Soloboda”, l'invention d'un conte relatif à son nom de famille semble tout à fait naturelle. Pourtant, une autre origine du nom est plus probable. En ancien roumain, il y avait un mot, „cămil”, apparenté à celui qui désigne le chameau, et qui signifiait soit un repli de terre qui marquait la limite d'un champ, soit une corde, un câble confectionné, probablement, en poil de chameau.¹ Certainement, il s'agit d'un sobriquet qui remplace le nom de famille, fait généralement constaté au village de jadis. L'ethnologue Simion Florea Marian décrit un jeu funéraire², déroulé pendant la veillée du mort, et jeu d'enfants aussi, spécifique à la zone de Suceava. On peut remarquer qu'il y a une liaison logique entre le jeu et la légende du nom imaginée par l'écrivain, qui avait soupçonné l'existence d'un épisode réel (la halte des chameliers vaincus) à l'origine du jeu. Quelle que soit la provenance du nom, il est clair qu'à sa base il y a l'image insolite, exotique d'un chameau et de celui qui le conduit. Très tôt, l'impression d'avoir un nom rare (le nom „Camilar” n'existe que dans le village natal de l'écrivain, d'où il s'est très peu répandu dans le pays), dont l'origine et la signification restent mystérieuses, mais toujours liées à l'Orient, pourrait être l'une des sources de l'attraction qu'exerçait sur Eusebiu Camilar cette zone du monde.

Eusebiu Camilar est né le 7 octobre 1910 à Udești, village du département de Suceava, de parents agriculteurs modestes. Sur la famille de son père, Ion *de Vasile de Toma* Camilar, on sait peu de choses. Natalia Motrici³, la mère, provenait d'une famille originaire du Maramureș. Toroiağa, la montagne d'où ses ancêtres sont partis vers la Bucovine, délimitait autrefois les terres des nobles du lieu, des fils de voïvodes. Eusebiu Camilar raconte, dans le roman *Les Troupeaux*, l'épopée des bergers du Maramureș, qui vivaient en une sorte de tribus (obști), „comme les pêcheurs de Jésus”, „des gens qui avaient pour première condition de la vie la liberté”, garantie par la loi écrite dans „Le livre des règles”, porté à la manière biblique, dans un coffre couvert de toiles brodées, mis dans un char tiré par des boeufs et gardé par six hommes en habits de lin. Mais l'illusion de la liberté retrouvée à la suite de l'exode n'a pas duré, car peu de temps après, „les aigles impériales” apparaîtront au sud du village, marquant la nouvelle frontière de la Bucovine incorporée dans l'Empire Autrichien.

Au long des années, le jeune homme qui aspirait à la poésie a découvert l'Orient dans les livres, et le mirage a reçu des contours et des noms. Dans son livre posthume *Le Charme des Lointains*, 1966, il y a deux textes consacrés aux poètes persans. *Les Voyages du Cheik* parle de Saadi, tout en évoquant les noms de Firdousi et de Khayyam. Dès sa jeunesse, des échos de la poésie de Khayyam peuvent être retrouvés dans les propres poèmes de Eusebiu Camilar, comme, par exemple, *Écrit sur une table d'auberge* (la revue „Însemnări ieșene”, déc. 1937) ou *Chanson en marge du sommeil* (ibid.) Voici un fragment de ce dernier: „Entends-tu/En nous les potiers chantent/En pétrissant l'argile,/Nos bouches seront fondues dans la chaleur du feu/Qui brûlera demain les vases dans les fours,/Demain l'artisan va cueillir l'or/Au gué des rivières/Pour l'offrir transformé en anneaux/Aux filles aux yeux de violettes,/Demain les biches de la forêt/Vont paître la rose de

ta bouche,/Et les agneaux frêles vont paître/La violette sauvage de tes yeux.” De même, dans la prose *La Forêt brûlée* (appartenant aux années 1950-51, selon Constantin Călin, mais publiée après la mort de l’auteur), on peut lire le tableau d’automne suivant: *„Le bois s’est tout défeuillé et il est gris. Au pied des arbres, sous la mousse, sous les feuilles rouges, se cachent les semences des violettes et des chênes. Les fleurs sont mortes. Et puis? Ne penses-tu pas au printemps? Ce n’est que toi qui prononces des mots tristes à propos de la mort. Pense qu’à une époque qui va venir, de ton jeune bras va pousser un rameau.”* Eusebiu Camilar avait l’intention de traduire les quatrains d’Omar Khayyam, dont quelques-uns ont été publiés dans sa version par les revues *Tribuna* (no. 22, 31 mai 1958) et *Ateneu* (no. 6, juin 1965). Malheureusement, le temps ne lui a pas permis d’accomplir ce projet. Dans *Les Voyages du Skeik*, il présente le poète-astronome *„dans la tour de veille de la cité de Merv, pour déchiffrer la nuit l’écriture mystérieuse du ciel et pour réfléchir à la vanité du monde, au vin, à l’amour, et surtout à la mort, qui joint généreusement les crânes des mendiants aux mains et aux crânes des sultans”*.

On peut supposer que l’écrivain préparait des traductions plus amples des oeuvres des poètes persans. Une preuve en ce sens: les fragments du *Jardin des Roses* insérés dans le portrait de Saadi Muslihiddin, *„brûlé par le soleil du désert, voyageant sans cesse vers la lointaine Mecque, au son des clochettes et parmi les vagues de poussière qui couvrent la caravane.[...]De sous la main de ce pèlerin ardent paraîtra, comme des mains créatrices d’Allah, le livre du ‚Golestân’, le jardin de roses immortelles, pour transmettre la bénédiction et la sagesse aux générations futures.”* L’écrivain raconte les péripéties du poète de Chiraz en Orient, sa captivité comme prisonnier des Croisés et son retour dans la ville natale où, selon le témoignage du voyageur africain Ibn Batutah, a vécu retiré dans un „monastère” islamique.

Généralement, on peut trouver dans la bibliothèque d'Eusebiu Camilar les livres dont il s'est servi pour ses traductions, et c'est regrettable que le volume de Saadi d'après lequel il a réalisé les fragments inclus dans *Les Voyages du Cheik* ne s'y trouve pas; c'était, probablement, une édition complète, en français. Certains poèmes de Saadi sont seulement mentionnés, comme, par exemple, celui sur Alexandre le Grand, sur Nushirvan, et celui sur le „voleur et le mendiant”. „Une perle des perles”, selon la définition d'Eusebiu Camilar, c'est le poème sur „la goutte d'eau et la mer”, qu'il traduit en distiques. Le plus étendu des fragments traduits est celui qu'il a intitulé *Jeunesse*. La beauté de sa version ne saura être goûtée qu'en lisant ce poème en roumain, création originale du traducteur, variation sur le motif „ce qui a été une fois ne peut jamais revenir, donc il faut en profiter, car ce qui reste c'est le regret.” C'est, évidemment, un fragment en vers du chapitre VI (*De l'affaiblissement et de la vieillesse*) du *Jardin des Roses*, que l'on peut retrouver en deux versions françaises presque identiques (*Gulistan ou Le Parterre de Roses* par Sadi, traduit sur les meilleurs textes imprimés ou manuscrits... par Ch. Defrémery, Paris, Librairie du Firmin Didot Frères, Fils et Cie, 1858, et *Gulistan ou Le Parterre de Fleurs* du Cheikh Moslih-Eddin Sadi de Chiraz, traduit littéralement sur l'édition autographique du texte publiée en 1828... par N. Semelet, membre de la Société Asiatique de Paris... Paris, À l'Imprimerie Royale, 1834.) Voici le fragment de la première version: „*Ne demande pas au vieillard la joie qui convient à un tout jeune homme; car l'eau une fois écoulée ne revient pas à la rivière. Lorsque le temps de la moisson est arrivé pour le grain, il ne se balance plus avec orgueil comme l'herbe nouvelle./Le temps de la jeunesse est sorti de ma main (m'a échappé). Hélas! Hélas! qu'est devenu ce temps cher à mon coeur? La force de mes griffes de lion est partie; maintenant, comme l'once, je me contente d'un morceau de fromage. Une vieille femme avait noirci ses*

cheveux, je lui dis: „O petite mère des anciens jours, suppose tes cheveux noircis artificiellement, ce dos recourbé ne sera pas redressé.”

Le Chanteur paradisiaque est un portrait lyrique de Firdousi, dont Eusebiu Camilar parle avec chaleur, en concluant ainsi: „J’ai écrit cette histoire d’après des auteurs et des historiens de la littérature, connaisseurs avisés de la vie du Paradisiaque. S’il y a des aspects pas tout à fait à propos, nous nous en excusons, car nous avons voulu insister sur un seul aspect de sa vie, l’amour du village natal, et mettre en évidence la vérité suivante: l’envie nocive a le même âge que la poésie.”

On ne peut pas savoir avec certitude quelles sources a-t-il consultées, en dehors du *Livre de Feridoun et de Minoutchehr, Rois de Perse*. Traduction de Jules Mohl, membre de l’Institut, d’après le Shah-Nameh. L’Édition d’Art, Paris, 1924. Le volume porte la signature d’Eusebiu Camilar et l’année de l’acquisitin, 1937, période où il se trouvait à Jassy; il est possible d’avoir consulté là-bas d’autres sources, à la Bibliothèque Universitaire qu’il fréquentait. On peut remarquer que l’intérêt pour Firdousi l’accompagne tout le long de la vie.

Entre les deux écrivains que l’espace et le temps devraient séparer, il y a des rapprochements étonnants en ce qui concerne leurs biographies; le plus frappant c’est le lien affectueux qui les attache au village natal, le retour, à la manière d’Anthée, à sa terre et à ses gens, et l’effort, apparemment contraire, de s’en arracher pour acquérir la gloire. Eusebiu Camilar affirme: *„Je suis né dans la vallée la plus belle du monde, entre Vorona et Suceava, entre Bosanci et la grande colline de Sarafinești.”* (Coeurs chauds). Pourquoi ce lieu mérite-t-il l’immortalité? Ce n’est pas seulement pour ses beautés éternelles, les collines boisées, les vallons et les jardins, mais tout premièrement pour ses gens et pour leur parler expressif. La perte de ce lien signifiait, à vrai dire, l’épuisement de sa propre poésie. *„Je suis parti avec les*

talents que les gens de ma vallée natale m'ont donnés. À une certaine époque, je les avais oubliés. Appauvri, leur don le plus précieux, le parler, avait perdu son éclat. Je me demandais souvent pourquoi mes phrases étaient fêlées, pourquoi se répétaient-elles d'une ligne à l'autre. Je suis revenu dans ma vallée natale, pour y chercher les traces des maîtres d'autrefois." (ibid.) Le retour à la vallée natale coïncide avec les années 1950, période où il avait réalisé combien éphémère était alors la gloire littéraire, son roman *Dans le brouillard* (traduit en plusieurs langues, en français par Claude Sernet, Éditions du Pavillon, Paris, 1952) étant passé au crible par la critique littéraire du temps, plutôt une „police de la pensée”.

Après une tentative (ratée) de s'adapter aux impératifs idéologiques, Eusebiu Camilar se consacrera surtout aux traductions et à la poésie, n'ayant que des rapports superficiels avec l'actualité de son temps. Il désirait pourtant, tout comme Firdousi, que la gloire qui lui avait été conférée l'aide à améliorer l'existence de son village natal. En ses dernières années, il s'est procuré des traités de géologie et faisait des prospections aux alentours du village, en espérant découvrir un gisement, n'importe lequel, mais assez important pour attirer attention sur ce lieu. Le village, „l'ombilic du monde”, était ennobli par des preuves de son existence millénaire: „*Dans un petit village sur la rivière Suceava, juste sur l'ancienne frontière entre la Bucovine et la Moldavie (après l'annexion de la Bucovine à l'Empire Autrichien – n.n.), quelques paysans creusaient la terre pour construire une cave pour les provisions. Le petit village s'appelle Udești, à 16 km. sud de la ville de Suceava. En creusant juste sur le bord d'un ruisseau, les hommes ont trouvé quelques débris d'un vase d'argile. Ensuite, au même niveau, un foyer, gardant encore la trace rouge des flammes de jadis.*” (*Des Poussières et des Monts*, dans *Le Charme des Lointains*). L'écrivain a fait venir un archéologue et a attendu, „le souffle coupé”, le verdict de

celui-ci: le vase était d'une période située entre le IIIe et le Ve siècle de notre ère. „*Qu'est-ce qu'il cherchait ici, mon ancêtre, Davus, Buerebista ou Ulcudius, dans le Nord brumeux, s'il avait passé avec les légions d'Aurélien, au-delà du Danube?*” demande l'écrivain.

„*Quand j'étais enfant, j'aimais grimper au sommet du pommier et chanter, surtout vers l'heure du coucher du soleil, lorsque derrière les ombres des forêts on distinguait au loin les ombres des montagnes. En me voyant descendu du pommier, ma mère comparait ma voix à une clochette. (Le Livre des Sobriquets). „Chaque homme a dans sa vie au moins une audace. J'en ai eu trois.[...]La première est liée à la rivière de mon enfance, qui m'attirait comme par enchantement toutes les fois qu'elle descendait en crue des cités sombres des monts. Je me souviens d'être monté au sommet du pommier pour la voir par-dessus les toits du village et les champs. On entendait le bruit des rivages écroulés. On voyait toute la prairie inondée. Il y avait des tragédies jamais consignées. Qui se rappelle du tout petit village emporté par le torrent, une nuit?[...]Qui se rappelle encore des vieux temps où notre rivière a apporté un nourrisson dans un berceau? Et du temps où le bétail de Lisaura a été emporté par les eaux?[...]Au sommet du pommier, je regardais. La prairie était sous les eaux. Les torrents ressemblaient à des millions de buffles noirs en passant sous la lumière trouble du crépuscule.” (Coeurs chauds)*

Dans la biographie de Firdousi, Eusebiu Camilar découvre un attachement à la terre natale semblable au sien. C'est le point de départ du portrait qu'il trace, en lui prêtant les couleurs de ses propres souvenirs. „*Il y avait en Asie, sur la terre de l'Iran, dans un petit village nommé Thuss, un homme pauvre. Il avait, près de sa chaumière, un jardin. Dans la maison de cet homme a vu le jour Firdoust⁴, au temps du sultan Mahmoud. Dès son âge tendre, il avait montré un*

penchant pour la musique. Il aimait le chant des oiseaux d'un petit bois, près de la rivière, c'est là-bas que son père le trouvait à l'aube et au coucher du soleil." (Le Chanteur paradisiaque) Une rivière aussi tumultueuse et imprévisible que la Suceava avait hanté l'enfance du poète persan, fils d'une famille de „Dihkhans", petits seigneurs de village, son père étant le propriétaire d'une terre au bord d'un canal qui apportait l'eau de la rivière Thuss. „Jusqu'à l'âge de huit ans, Firdousi avait travaillé la terre à côté de ses parents. Mais la rivière se précipitait, trois fois par l'an, détruisait les digues, inondait les jardins..." Par ces détails, la biographie de Firdousi et celle de l'écrivain roumain se rapprochent, jumelées. Il en résulte un „autoportrait à l'orientale", qui ne déforme pas, mais anime davantage le modèle: une symbiose poétique. Et l'histoire continue: un été, la rivière est venue plus tumultueuse que jamais, car il avait plu dans les montagnes quarante jours sans trêve. Du village submergé, il ne reste à la retraite des eaux qu'une étendue de vase grise. C'est à la suite de cette tragédie que Firdousi prend la décision de partir pour gagner l'argent nécessaire à la construction d'une digue en pierre. Premièrement, il s'engage à une bergerie, dans les montagnes, occasion d'apprendre des légendes et des histoires de la bouche des bergers, comme plus tard, parti encore plus loin du village, les entendra aux entretiens des voyageurs. L'épisode couvre une période similaire de la vie d'Eusebiu Camilar, jeune berger sur la colline qui veille son village natal⁵, épisode évoqué plusieurs fois: „Si mes petits-fils trouvent chez moi/Des bouts de crayons et des plumes anciennes./Qu'ils sachent que ce sont les débris de la machine/Avec laquelle j'ai voulu voler vers l'éternité!/Alors, ils vont peut-être élever en ma mémoire/Un monument sur la colline où je fus berger..."

La série des exemples pourrait continuer. Firdousi, sous la plume d'Eusebiu Camilar, quitte son village en désirant, tout comme celui-ci, acquérir la gloire littéraire. De même, son

trésor est la langue des vieilles chansons, des légendes et des fables. La vie de Firdousi à la cour du sultan Mahmoud, au milieu des intrigues et de l'envie des confrères jaloux, a aussi des ressemblances avec celle de son évocateur. En racontant les pérégrinations de Firdousi poursuivi par la colère du sultan, Eusebiu Camilar peint une scène qu'il aurait pu vivre lui-même (et qu'il avait peut-être vécue): „*Une autre fois, dans une foire, il a touché des chars venus de son pays. Les moyeux des roues étaient couverts de boue séchée. Il en a détaché quelques morceaux et les a caressés, comme s'il avait caressé les chemins et les collines de son enfance. Il a baisé l'argile comme s'il avait baisé la terrasse de sa maison natale. Lorsque les convois des chars se mettaient en route vers son pays, Firdousi marchait derrière eux, les voyait s'éloignant, s'amoindrissant, hommes et bêtes, engloutis par les brumes du lointain.*” (*Le Chanteur paradisiaque*)

On peut bien supposer qu'Eusebiu Camilar avait l'intention de traduire le *Shâh-Nameh*, car dans le texte qui évoque Firdousi, il a inséré un passage de l'oeuvre du poète persan, tout comme les vers célèbres adressés au sultan Mahmoud⁶. Cet épisode du *Shâh-Nameh* parle de la douleur de Féridoun à la mort de son fils Iredj. Intitulé *La Mort d'Iredj*, le fragment a été publié dans la revue *Tribuna* (n°. 15, 12 avril 1958). La source en est *Le Livre de Féridoun et de Minoutchehr* traduit par Jules Mohl. Les iambes, assemblés en distiques, conviennent au dramatisme de la situation, et on doit remarquer que notre écrivain a utilisé la même structure pour ses poèmes des années mûres. La tension atteint son comble vers la fin du fragment: de la gloire et de l'éclat du pauvre souverain ne reste que l'herbe qui pousse impétueusement, symbole du caractère invincible de la vie. Dans l'édition mentionnée, le fragment se trouve à la page 108, dans le chapitre *Féridoun reçoit la nouvelle de la mort d'Iredj*.

Malgré le manque d'une preuve écrite en ce sens, on peut penser que la lecture du *Shâh-Nameh* a déterminé Eusebiu

Camilar à commencer le travail à ses *Contes Héroïques*. Des auteurs roumains qui l'ont précédé, aucun n'a eu l'idée de joindre en un seul livre les existences historiques et les légendes des voïvodes. Décrits premièrement par la plume des chroniqueurs, les héros sont devenus des personnages de nouvelles, de romans ou de pièces de théâtre. De Costache Negruzzi à Mihail Sadoveanu et à d'autres plus récents, les écrivains ont transformé la matière offerte par l'histoire en la poétisant ou en y ajoutant des situations tendues, nécessaires au drame, comme à la nouvelle et au roman. Eusebiu Camilar est le premier (et jusqu'aujourd'hui le seul, en dépit de quelques imitations) qui ait rassemblé les voïvodes roumains en un livre unique, sorte de chronique moderne, tout en ayant les qualités d'un poème en prose. La tension qui entretient le dramatisme du récit est celle d'entre les héros et leur temps, les autres s'estompent en arrière-plan.

Les *Contes héroïques* apportent à notre littérature un élément qui lui manquait, en offrant aux jeunes le livre des grands moments de notre histoire ancienne, exact sans être un simple exposé, mais un poème en prose capable d'inspirer l'amour de la patrie.

Notes

¹Tome I, IIe partie C. *De la vie du peuple roumain*. Choix et études XVI. *L'agriculture chez les Roumains*. Avec un supplément sur l'arpentage de la terre et un Glossaire, par Tudor Pamfile. La séance du 28 mai 1912. Buc. Librăriile SOCEC&Comp., Sfetea et Librăria Națională, 1913, dans la IIe partie, *Le Champ*.

²*Le Chameau*, dans Simion Florea Marian, *L'Enterrement chez les Roumains*. Editura „Grai și suflet – Cultura Națională”, Bucarest, 1995. „On lie dos à dos deux garçons, on les couvre d'une touloupe mise à l'envers, on met une cruche au bout d'un bâton qu'un des garçons tient à la main, c'est comme ça que l'on forme le chameau. Un troisième garçon se coiffe comme un Turc, prend un bâton en guise de sabre et monte à cheval sur les deux autres; il entre ainsi

dans la maison où est le mort, en se donnant pour un étranger venu de la Turquie, sans un sou, il dit qu'il veut vendre son chameau. Un garçon de la maison fait le marchand, une bourse pleine d'éclats de verre, de petites pierres ou de clous à la main, et demande combien coûte le chameau. Après les marchandages, le „Turc” déclare qu'il préfère „tuer” le chameau que le donner pour rien; finalement, le „Turc” est chassé de la maison.

³Dans la collection de diplômes de Ioan Mihaly de Apșa (*Histoire du comitat du Maramureș*, Tome I), il n'y a pas de nom proche de ceux de la liste officielle des réfugiés de Maramureș, recensés plus tard par les autorités autrichiennes, ni des noms patronymiques mentionnés par Eusebiu Camilar dans le roman *Les Troupeaux*. Sûrement, des altérations phonétiques, des changements de noms causés par les événements en ont effacé les traces en cédant la place à la fantaisie. Cependant, dans une des notes qui accompagnent le diplôme de septembre 1439, émis par Albert, roi hongrois, depuis son camp, avant l'attaque contre l'armée de Mourad, on mentionne, parmi les nobles de Uglea, un Motra, nom qui rappelle, étimologiquement, Motrici, le maître-berger du roman *Les Troupeaux*, ancêtre de Eusebiu Camilar.

⁴Eusebiu Camilar emploie la forme française du nom.

⁵V. Eusebiu Camilar, Préface de *La Vallée Blanche* drame en quatre actes en vers, Bucarest, Editura de stat pentru literatură și artă, 1957, pages 5-10.

⁶Dans la préface de Jules Mohl, les vers de la mosquée sont: ”La cour fortunée de mahmoud, roi de Zabolistan, est comme la mer. Quelle mer! on n'en voit pas le rivage. Quand j'y plongeais sans y trouver de perles, c'était la faute de mon étoile et non pas celle de la mer.” Le fragment de la satire dont Eusebiu Camilar s'est inspiré est: „Si le roi avait été un homme digne de renom, il aurait honoré le savoir; et, ayant entendu mes discours de toute espèce sur les manières des rois et sur les usages des anciens, il aurait accueilli autrement mes désirs.” Firdousi le retrouvera plus tard, sous une forme simplifiée, sur les lèvres d'un enfant: „Si le père du roi avait été un roi, son fils aurait mis sur ma tête une couronne d'or.”

II

Son intérêt pour le passé s'est amplifié après 1950, peut-être comme une réaction voilée d'Eusebiu Camilar au contexte politique et idéologique, qui imposait l'adaptation de la littérature au dogme du régime. Le récit „Le Chêne de Borzești” a paru premièrement dans la revue pour les jeunes „Licurici” (no. 22, 15 novembre, 1951), et plus tard en volume. Un fragment de „La Porte des Orages” paraît la même année dans „Gazeta literară”, sous le titre „Ștefan cel Mare” (Étienne le Grand). Le volume paraîtra en 1957, accompagné d'une préface et ayant le contenu suivant: la description de la bataille de Nicopole, une évocation du voïvode Vlad Țepeș et de son temps, „*lorsque l'argent gisait par terre comme les ordures et personne n'y touchait*”, suivie d'une histoire relative à Ștefan cel Mare, une autre qui parle de son fils Petru Rareș, et un épisode du règne d'Ion Vodă.

À l'époque où il écrivait les „Contes héroïques”, Eusebiu Camilar a composé aussi le drame en vers „La Vallée Blanche”, dont le héros est le voïvode Ștefan cel Mare. La première édition des „Contes héroïques” comprend les chapitres: „D'Idantirsus à Décébale”, „Mircea”, „Ioan de Hunedoara”, „Vlad Țepeș” (Vlad l'Empaleur), „Ștefan cel Mare”. L'édition agrandie et améliorée, la dernière parue pendant la vie de l'auteur, sera imprimée en 1965: „Lorsque Darius est venu demander de la terre et de l'eau”, „Les Aigles des sept collines”, „Mircea le Grand”, „La Peur des Forêts”, „L'Aurochs”, „Le Calme du Vent”, „Poussières en marche”, „Le Temps d'Ion Vodă”. Un témoignage de la bouche même de l'auteur montre qu'il avait l'intention de continuer les „Contes héroïques”; malheureusement, une maladie impitoyable a arrêté son travail, avant l'âge de 55 ans.

Même si l'auteur n'a pas attaché à son texte une bibliographie, je sais qu'il avait consulté les meilleures sources, des chroniqueurs, des historiens et des collections de

documents; sur ces pages on peut encore voir des notes et des paragraphes soulignés. La documentation „fond” dans le texte, les faits historiques sont animés par le style et par souffle de la poésie. La phrase est impeccable, le mot exact, l’harmonie du discours a des cadences parfaites, sans redondances. Voici un fragment du premier Conte: *„Darius s’est prosterné devant les dieux du feu. Ses camps s’étaient agités toute la nuit, en aiguisant leurs armes. Ils se sont rués en avant, les voix jointes en un gémissement unique, mais ils se sont encore une fois écroulés, comme leurs flèches tombantes; et leurs lances et les pierres des frondes transperçaient les ombres, car Idantirsus et les siens avaient rebroussé chemin dès le début de la nuit.”*

Les „Contes héroïques”, le dernier livre qu’il a vu paraître, a été réédité, de plus en plus souvent, pendant à peu près un demi-siècle.

*

„Beaucoup de prédécesseurs méritoires se sont donné la peine de traduire ou de raconter les immortelles Nuits de Shéhérazade”, dit Eusebiu Camilar dans la préface à sa première version, „Les Nuits de Shéhérazade” (1947). Il mentionne le nom d’Ion Barac, mais comme ni celui-ci ni ceux qui le suivirent n’avaient pas fini ce travail, il a pris la tâche de raconter les „Mille et Une Nuits” intégralement. Ce travail a duré plus de dix ans, c’est à peine en 1956 que la première partie réapparaît en une nouvelle forme, et la dernière date de 1961.

Ces contes, dit l’auteur dans sa préface, *„portés jadis de Damas en Inde, sur les grandes routes des caravanes et des générations[...]ont été racontés aux cours des sultans, tout comme dans le désert, aux feux des voyageurs.”* „En ma qualité de conteur qui les reprend, je me suis permis d’en omettre des choses et d’y mettre par ci, par là quelques brins de mon modeste trésor; j’ai insisté spécialement sur la figure

de Haroun al Raschid, le calife des califes, qui, déguisé en mendiant ou en marchand, surveillait la manière dont on respectait ses dispositions, pour le bien-être de ses sujets.”

Pour vérifier cette affirmation, que l’auteur reprend dans la préface à l’édition suivante, il faudrait comparer minutieusement sa version au texte d’après lequel il l’a créée. Dans la bibliothèque de l’écrivain, il y a une version allemande, celle de Gustav Weil („Tausend und einer Nacht. Arabische Erzählungen”. Neufel und Henius, Berlin, 1866, avec les illustrations de Friedrich Gross), mais je ne crois pas que ce soit la base de sa version. Mon opinion c’est qu’il a utilisé une version française, celle d’Antoine Galland ou celle de J.-C. Mardrus¹, ou bien toutes les deux.

Antoine Galland exprime dans sa préface la conviction qu’un connaisseur de l’arabe pourrait confirmer l’exactitude de sa version, et Mardrus se montre tout aussi fidèle à l’original, surtout dans le titre de l’ouvrage („Les Mille Nuits et Une Nuit, traduction littérale et complète du texte arabe...”), mais c’était plutôt une manière de répondre aux attentes d’un certain public. En réalité, comme on l’a déjà dit², ni Galland ni Mardrus n’ont réalisé des traductions ad litteram, mais des adaptations, Galland suivant le goût de son temps, Mardrus en voulant peindre une vision plus ample et plus pittoresque du monde arabe. Coulée dans le moule du conte-cadre, celui de Riar-Shah trompé par son épouse (conte qui semble se prolonger à l’infini, selon la remarque de Borges³, l’oeuvre est une compilation de contes de fées, d’anecdotes et de contes divers, depuis les récits de voyage aux histoires d’amour. C’est une oeuvre collective, qui passe de bouche en bouche, comme toutes celles qui sont créées „à la limite qui sépare la littérature orale de celle écrite, la poésie de la prose.”⁴ Comme à juste titre dit Margaret Sironval⁵, „les Mille et une Nuits ne sont pas réductible à un texte et n’appartiennent à personne, puisqu’elles n’ont aucun auteur connu, chaque traducteur ou adaptateur peut s’élever au rang d’auteur.”

Je trouve surprenant le fait que personne, à ce que je sache, n'a vérifié si dans la version d'Eusebiu Camilar il y a des fragments qui lui appartiennent entièrement. Par hasard, grâce à une découverte digne de faire partie elle-même des „Mille et Une Nuits”, j'ai acquis un exemplaire de l'édition posthume, de 1968. Je l'ai vu sur l'éventaire d'un bouquiniste, et j'ai hésité, car les pages étaient couvertes de notes et beaucoup de passages avaient été soulignés. Je n'ai pas réussi à déchiffrer la signature du possesseur qui l'avait lu le crayon à la main, en soulignant tantôt au rouge, tantôt au noir et en y ajoutant des chiffres mystérieux, arabes et romains. De la préface, il avait souligné le passage où l'auteur dit qu'il avait omis ou ajouté, et en marge, une note envoyait à la page 398, au chapitre „Le voleur repent; il est pillé par un autre voleur; finalement il trouve par ruse sa marchandise, et pardonne à l'autre voleur, à la gloire d'Allah”. Sous le titre, le possesseur du livre avait noté: „Ça s'est passé à Bucarest, entre 1950 et 1960.” Dans le texte, l'histoire, qui s'est déroulée „dans une cité du Levant”, est la suivante: une nuit, dans la boutique du voleur repent, un autre voleur est entré, habillé comme le propriétaire, de sorte que le gardien même l'a aidé à charger les marchandises volées sur le dos d'un chameau, service que le voleur a payé généreusement; le lendemain, le propriétaire est venu ouvrir son magasin et le gardien lui a remercié pour l'argent. À la recherche des marchandises volées, le propriétaire a trouvé le chamelier qui les avait transportées au bord de la mer, dans un port. Finalement, il trouve les marchandises, mais pas le voleur; il prend ce qui lui appartient, enveloppant tout dans une couverture; en route, il rencontre le voleur même, et celui-ci se dévoile en demandant: „En vertu de quel droit prends-tu ma couverture, o marchand bon croyant, n'as-tu pas récupéré ta marchandise?” Le propriétaire a souri, a donné au voleur sa couverture en le laissant continuer son chemin.

L'histoire du „voleur à la couverture” est insérée dans la partie qui raconte les aventures de Haroun al Raschid. Ce

serait, bien sûr, intéressant de savoir de quel événement réel parle la note mentionnée, c'est, probablement, un fait divers, dont on avait écrit dans les journaux et beaucoup parlé à l'époque. Une comparaison entre la version d'Eusebiu Camilar et les deux versions françaises consultées montre que cet épisode ne s'y trouve pas, au moins dans la section qui parle du calife Haroun al Raschid („Les Aventures de Haroun al Raschid”, dans la version Galland). En passant, on peut remarquer que l'écrivain roumain n'a adopté ni la structure narrative de Mardrus ni celle de Galland, chez le premier – des formules reprises à la fin et au début des chapitres, chez l'autre – la séparation nette des histoires et l'addition de nombreuses notes explicatives en bas des pages, pour les termes étrangers. La structure narrative d'Eusebiu Camilar est plus laxa: pour désigner la voix qui raconte, il emploie le pronom personnel, la I-ère personne du pluriel, ayant en roumain une valeur impersonnelle en certains contextes, équivalent de „on” du français, „on voit”, „on dit”, ce qui permet l'insertion des fragments nouveaux. En examinant les chapitres qui précèdent l'histoire du „voleur à la couverture”, j'ai eu l'impression de distinguer aussi d'autres insertions, comme, par exemple, le chapitre „On arrive à l'histoire des pyramides. Mamoun, le fils de Haroun al Raschid, fouille vainement dans leurs entrailles à la recherche des trésors; qu'est-ce qu'il y a dans les pyramides; ensuite, quelques chansons qui parlent de leur éternité et de notre vie éphémère”. Dans la version Galland, j'ai trouvé un bref passage relatif aux pyramides, dans l'”Histoire d'Ali Codjia, marchand de Bagdad”: *„Quand il fut arrivé au Caire, il n'eut pas lieu de se repentir du parti qu'il avait pris: il y trouva si bien son compte, qu'en très peu de jours il eut achevé de vendre toutes ses marchandises, avec un avantage beaucoup plus grand qu'il n'avait espéré. Il en acheta d'autres, dans le dessein de passer à Damas ; et, en attendant la commodité d'une caravane qui devait partir dans six semaines, il ne se contenta pas de voir tout ce qui était*

digne de sa curiosité dans le Caire: il alla aussi admirer les pyramides; il remonta le Nil jusqu'à une certaine distance, et il vit les villes les plus célèbres situées sur l'un et l'autre bord." Évidemment, Eusebiu Camilar ajoute la description des pyramides et de leur importance comme monuments durables, suivie par trois poèmes „d'auteurs inconnus", création du conteur même. Le charme des „Mille et Une Nuits" est amplifié par ces insertions, poèmes en vers blancs ou rimés, passages en prose poétique, descriptions ou portraits, comme, par exemple, ce fragment du chapitre „La mauvaise plaisanterie de Haroun al Raschid à propos d'un vieillard aveugle; ce que dit à ce propos Djafer et ce que répond le vieillard": Haroun dit que, pour guérir les yeux, il faut *„prendre le plus vite possible trois mesures de vent, trois mesures de rayons de soleil et encore trois mesures de lumière de lune! Ensuite, encore trois mesures de la lumière d'une veilleuse à huile! Lorsque tout sera acquis, il faut les mélanger dans un égrugeoir sans fond et les laisser pendant trois mois. Après, il faut les broyer très bien, les mettre soigneusement dans une petite boîte cassée et les laisser là encore trois mois, à l'air frais... Après avoir fait tout cela, enduis tes yeux de ce remède, pendant trois mois. Ce n'est que de cette manière que tu pourras regarder de nouveau la lumière du soleil et les merveilles du monde..."*. En remerciant pour le remède, le vieillard souhaite au sultan, toujours en plaisantant, qu'après sa mort, il arrive en Enfer et qu'il soit roulé dans des immondices.

Je voudrais mentionner aussi les poèmes insérés dans le chapitre „Le scheik Nassrr entre dans l'histoire; qu'est-ce qu'il est arrivé; la porte interdite et les trois filles volantes". Ce sont des poèmes d'amour dont la beauté égale celle du „Cantique des Cantiques": *„J'ai vu ma colombe, en son vêtement vert, se promenant dans le jardin du paradis! Sa ceinture était défaite et ses cheveux lui couvraient les épaules comme une gerbe de blé!//Je lui ai dit: Quel est ton nom, ma bien-aimée? Elle m'a*

répondu: Sache, jeune homme, que je fais brûler les coeurs des amants...//Comment lui avouer mes tourments? Je me suis incliné devant elle et j'ai arrosé de larmes ses chevilles d'or, mais son coeur était aussi dur que la pierre! Pense, ma bien-aimée qu'Allah a ordonné à la pierre de se fendre et que la source s'en écoule! Si tu étais pierre, ma bien-aimée, tu aurais pitié de mes souffrances!". Ou cet autre passage: „Je l'ai vue se levant comme la pleine lune dans la nuit du salut!//Ses hanches étaient comme l'ivoire et sa taille se pliait comme un jeune rameau!//Au fond de ses yeux, il y avait des flèches qui blessaient tous les coeurs!//La rougeur de ses lèvres était comme le rubis! Ses longs cheveux noirs lui couvraient les épaules!//Prends garde à elle, o passant, car son coeur est plus dur que le roc...”

Les parties que l'auteur a ajoutées, comme autrefois les conteurs autour des feux des caravanes, sont si bien soudées au texte que son entier reste sans fissure, la lecture cursive, comme si elles y étaient depuis toujours.

Dans sa préface, Eusebiu Camilar parle aussi de ses omissions. Qu'est-ce qu'il a omis, c'est un autre aspect à éclaircir. À mon avis, ce sont les passages et les teintes licencieuses, qu'il s'est limité à suggérer en certains lieux, de sorte que le livre reste approprié à la lecture de tous les âges, comme tous les contes durables de la littérature mondiale.

Une comparaison minutieuse du texte d'Eusebiu Camilar aux versions françaises mentionnées pourrait éclaircir plusieurs aspects concernant sa contribution à l'enrichissement et à l'embellissement des „Mille et Une Nuits”. Nous espérons que cette comparaison ne tardera pas, ce qui pourrait attirer l'attention sur l'originalité de son style et de sa composition, sur la beauté de la langue, qualités qui font de sa version roumaine une variante digne d'être rangée parmi les autres versions célèbres, dans la bibliographie des „Mille et Une Nuits”.

*

Les incursions d'Eusebiu Camilar dans la culture de l'Orient ne s'arrêtent pas là. Une occasion inespérée, la participation à une délégation officielle qui a visité la Chine en 1954, lui a donné la chance de découvrir ce pays, aventure qu'il a pleinement vécue, en se comparant, pour rire, au voyageur Marco Polo. Avec quelques escales, le voyage continental, en train et en avion, jusqu'à la capitale de la Chine a duré trois jours, du 21 à 24 septembre, et son séjour a compris 46 jours, jusqu'au 6 novembre, période où il a visité, le carnet à la main, une assez grande partie du territoire chinois, Nanking, Shanghai, Hangeu, Canton et d'autres localités, le Fleuve Jaune et un port à la Mer de la Chine du Nord (la Mer Jaune)⁶. Ses impressions de voyage ont été publiées dans le volume „L'Empire du Soleil”, 1955.

L'interprète qui l'a accompagné pendant le voyage a traduit mot-à-mot les textes dont Eusebiu Camilar avait l'intention de réaliser les versions roumaines. Son nom est mentionné au début du volume „As-Ma, fille de l'écho. Mot-à-mot traduit du chinois par Tchou Tzou-Di, traduction libre d'Eusebiu Camilar”, et dans la préface du volume „De la poésie chinoise classique”: *„La plupart des poésies de ce volume sont le fruit d'un travail acharné, pas seulement en ce qui me concerne, mais aussi de la part de Tchou Tzou-Di. En connaissant le roumain, il s'est donné la peine de les traduire mot-à-mot, en avion, en bateau ou en train.[...]Lorsque toutes les lumières s'éteignaient, lorsque tous les autres étaient portés par les ondes reposantes du sommeil, le pauvre Tchou Tzou-Di se mettait à son travail le plus difficile, tard dans la nuit, soit au bord des Mers du Sud, soit au Nord-Est ou au lointain Sud-Ouest. C'est ainsi que Du-Fu et Li Tai-Pe et Su Tung-Po furent traduits, l'un après l'autre, en roumain.”* Plus loin, au nom de Tchou Tzou-Di est associé celui de Li-Mou, probablement un autre interprète, qui l'avait accompagné

pendant une plus brève période de temps. Dans la même préface, ironiquement intitulée „Comment je suis devenu... sinologue”, en répondant, probablement, à certains échos à la première édition, il „s’excuse” d’avoir osé une telle entreprise et avoue qu’il n’a jamais prétendu être sinologue, mais seulement faire connaître aux lecteurs „quelque chose de la grande, de l’inconnue poésie classique chinoise”. Les seuls qui aient le droit de le juger sont les lecteurs et les auteurs eux-mêmes, Li Tai-Pe et Du-Fu, si „après les réincarnations, selon la croyance des adeptes de Bouddha”, il les rencontrait „dans le calme suprême de l’éternité.” Le choix de poèmes commence par un fragment du „Livre Tche-King”, intitulé „Chanson ancienne”, suivi par un poète inconnu d’avant notre ère („Le Chien du vainqueur”); et la série continue: Tchen Tze-Tzi („La Cigogne blanche”), Kao-Ti („Le Chant de l’Ouragan”), un poème anonyme („Le Paon vole vers le Midi”), deux poèmes de Yang-Kioang, neuf de Li Tai-Pe, parmi lesquels le superbe „Pavillon en porcelaine”, huit poèmes de Du-Fu, dont „La Nuit sur le fleuve” et „Ode à Li Tai-Pe”; les dernières pièces du volume sont „La Légende de la Grande Muraille” et „As-Ma, la fille de l’écho”.

*

Dans les années 60, Eusebiu Camilar a commencé le travail à la version roumaine de „Sakountala” du poète indien Kalidasa, ayant pour prédécesseur le poète classique George Coşbuc. Dans la bibliothèque de l’écrivain, il y a deux versions françaises du drame: „La Reconnaissance de Sakountala”, drame en sept actes de Kalidasa, traduit du sanscrit par P. E. Foucaux. Paris, Alphonse Lemerre, 1874, et Franz Toussaint, „Sakountala”, d’après l’oeuvre indienne de Kalidasa. L’Édition d’Art, Paris, 1822. La première porte la signature d’Eusebiu Camilar et la date de l’acquisition, 1962. D’une „Note concernant l’édition” de la traduction d’Eusebiu

Camilar (1964), on apprend qu'elle a été collationnée avec la version de Foucaux, mais a eu pour texte de base l'édition „Sakuntala recognized by the ring, a sanskrit drama in seven acts, by Kālidasa”, the Devanāgarī recension of the texte; Monier Williams, Hertford, 1853”. La traduction littérale du texte sanscrit a été réalisée par Eugen Papiniu⁷. Dans sa préface, „Le Fils des grands fleuves”, Eusebiu Camilar évoque le poète Kalidasa, en insérant son portrait dans un paysage oriental magnifique, vu par lui-même „*au Sud-Est de l'Asie, au pied d'une chaîne de Himalaya*”, pendant son voyage en Chine, son seul contact, d'ailleurs, avec l'espace réel de l'Orient. Il y voit Sakountala, „*entre les ombres*”, „*un être fragile comme le lotus; lorsque le vent la dévoilait, je voyais une fille d'une beauté ravissante.*” Son auteur, Kalidasa, est présenté de la manière suivante: „*De la grande, douce et profonde sagesse de Kalidasa émane justement la parfaite connaissance des gens, la compatissante et affectueuse compréhension des faits. Ce que cette oeuvre exale avec une force rare, c'est la nostalgie qui fait sécher sur pied. Tous ceux que le génie des soupirs et de la nostalgie visite pendant la nuit vont glorifier Kalidasa après la lecture de ce livre! [...] La lecture de Sakountala finie, on reste pensif, les yeux dans le vague. On doit beaucoup attendre jusqu'à ce que la mémoire et l'âme se calment, si bouleversante est la force du drame, si forte l'émotion...*”

À propos du „fils des grands fleuves”, Eusebiu Camilar raconte des détails plutôt légendaires; fils d'un brahmane, il aurait vécu à la cour de Vikramaditya, en prenant pour épouse la fille du rajah, malgré sa vie modeste au temps de la jeunesse, lorsqu'il avait été vacher „*dans les campagnes fertiles du Gange ou du Brahmapoutra*”, détails qui lui rendaient plus proche la personne de l'auteur dont il traduisait l'oeuvre.

Comme les autres auteurs traduits, Kalidasa a trouvé dans l'écrivain roumain un traducteur-poète, qui savait qu'en poésie

ce qui compte c'est l'harmonie des mots et la seule importante est la vérité de l'art. La plus grande trahison vis-à-vis d'un auteur est une traduction sans éclat et qui manque de beauté poétique. Poète lui-même, Eusebiu Camilar n'a jamais trahi la poésie, au contraire, ses versions incarnent et suggèrent la perfection de l'original.

Amoureux de Sakountala, il lui a dédié ce poème de son volume paru en 1964: *„Loin de moi, ma belle et ma bien-aimée,/Pourtant nos yeux voient la même étoile briller, //Et dans le ciel, la nuit, par un profond mystère,/Ils se rencontrent ainsi à des années lumières...[...]Des monts Himalaya, vers un sérail lointain,/Sakountala descend suivie d'un morne train...[...]Une étoile filante? Dans le Gange, plutôt,/La belle Sakountala perd son brillant anneau...”*

„Pour réaliser la traduction de Sakountala, dit Eusebiu Camilar dans sa préface, j'ai surmonté des difficultés indicibles, parmi lesquelles l'impossibilité de la comparer à d'autres traductions, car, affirmation valable pour presque toutes les langues européennes, il n'y avait pas de traductions intégrales, mais uniquement des versions, des adaptations et des compilations. Aujourd'hui, la culture roumaine s'enrichit de la traduction intégrale de Sakountala.[...]J'ai voulu mettre à l'épreuve le fruit du travail de mes mains et de mon coeur, et j'ai invité le peu d'amis que je possède.” Leurs réactions à la lecture du drame l'ont convaincu que ce ne fut pas en vain qu'il avait passé beaucoup d'années de sa vie en traduisant Kalidasa.

Certainement, les traductions littérales ont leur importance, surtout pour les spécialistes. Mais les autres lecteurs, ceux du grand public, ne comprendront jamais d'une telle traduction pourquoi un poète appartenant à une autre littérature est si grand et universellement reconnu. Pour faire saisir la beauté de l'oeuvre, il faut qu'un autre poète intervienne et qu'il trouve des équivalences aussi belles que les formes originales.

Il est temps de le souligner: Eusebiu Camilar n'est pas un simple traducteur, surtout lorsqu'il s'agit de traduire la poésie. Ses versions roumaines ont la beauté et la force poétique des oeuvres originales; ce sont des „ré-crétions”, selon les exigences et l'harmonie du roumain. Il a ouvert un plus large horizon vers les cultures orientales, persane, arabe, chinoise et indienne, tout en enrichissant notre culture de créations qui durent à travers le temps.

Notes

¹J'ai consulté: „Contes Arabes traduits par Antoine Galland, Les Mille et Une Nuits. Éditions Garnier frères, Paris, 1949, et „Les Mille Nuits et Une Nuit, traduction littérale et complète du texte arabe par le Dr. J. C. Mardrus, Paris, Librairie Charpentier et Fasquelle, Eugène Fasquelle Éditeur, 1903.

²Raphaëlle Léostic, Diplôme National de Master, „Les éditions illustrées de luxe des *Mille et Une Nuits* dans les années 1920”

³Borges, Jorge-Luis, Conférences, traduction française de Françoise Rosset. Paris, Gallimard, 1985.

⁴Raphaëlle Léostic, v. la note 2.

⁵Sironval, Margaret. *Métamorphose d'un conte, Aladin français et anglais (XVIIIe et XIXe siècles). Contribution à l'étude des Mille et une Nuits*. Thèse de doctorat en littérature générale et comparée. Paris: Université Paris III, Sorbonne Nouvelle, 1998, 2 vol.

⁶La toponymie est celle utilisée par Eusebiu Camilar dans ses carnets de notes.

⁷Dans la bibliothèque de l'écrivain, il y a un dictionnaire sanskrit-anglais, „A sanskrit-english dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate indo-european langages, by Sir Monier Monier-Williams. Oxford, at the Clarendon Press, 1899. Il porte la signature du possesseur, „Eugen Papiniu, 1918, Londres”. Il m'a semblé étrange que les deux derniers chiffres de l'année ont été effacés et modifiés (1918 remplace 1938); on peut constater que le dictionnaire n'a pas été utilisé. Je crois que le dictionnaire a été l'élément qui a conduit Eusebiu Camilar à ce traducteur, ancien diplomate avant la guerre (à bon

entendeur, salut!), autrement une présence très discrète parmi les orientalistes du temps.

Eusebiu Camilar - Bibliographie:

Oeuvres:

Appel aux épreuves, poèmes. Bucarest, Editura Noastră, 1937; *Nocturnes*, poèmes, Bucarest, 1937; *Cordun*, roman. Bucarest, Fundația pentru Literatură și Artă, 1942; *La Débâcle de Soloboda*, roman. Iassy, Editura Cetatea Moldovei, 1943; *Avizuha*, prose. Bucarest, Cartea românească, 1945; *Les Feux*, drame en 4 actes (en collaboration avec Magda Isanos). Bucarest, Fundația pentru Literatură și Artă, 1945; *Les Troupeaux*, roman. Bucarest, Editura de Stat, 1946; *La Vallée des Haïdouks*, roman. Bucarest, Editura de Stat, 1948; *Dans le brouillard*, roman. Bucarest, Editura de Stat, 1949 I-er vol., 1950 II-ème vol.; *Les Jeunes Vergers*, prose. Bucarest, E.S.P.L.A.. 1954; *L'Oiseau de feu*, prose. Bucarest, Editura Consiliului Central al Sindicatelor, 1954; *Par le Haut-Pays*, prose. Bucarest, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1954; *L'Empire du Soleil*, notes de voyage. Bucarest, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955; *La Porte des Orages*, contes. Bucarest, Editura militară a Ministerului Forțelor Armate ale R.P.R., 1955; *Le Chêne de Borzești*, conte. Bucarest, Editura Tineretului, 1955; *Coeurs chauds*, contes. Bucarest, Editura Tineretului, 1956; *Le Livre des Sobriquets*, contes. Bucarest, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957; *Les Livres du Sagittaire*, contes. Bucarest, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957; *Le Dernier Apôtre*, conte. Bucarest, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957; *La Vallée Blanche*, drame en quatre actes en vers. Bucarest, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957; *La Fée aux yeux bleus. Quelques souvenirs*, conte. Bucarest. Frontul Democrației Populare, 1957; *Nuits à Udești*, contes. Bucarest, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1960; *Contes héroïques*, Bucarest, Editura Tineretului, 1960; *La Terre de l'Aurochs*, croquis et contes. Bucarest, Editura Militară, 1962; *Poésies*, Bucarest, Editura pentru literatură, 1964; *Vrancea*, conte. Bucarest, Editura Tineretului, 1964; *Le Charme des Lointains*, contes. Bucarest, Editura Tineretului, 1966; *Le Village oublié*,

roman”. Bucurest, Cartea românească, 1974; *Le Cavalier aveugle*, poésies. Bucurest, Editura Minerva, 1975.

Traductions:

Gogol, N. V. , *Le Journal d'un fou*. Editura „Cartea rusă”, 1945 (*Le Nez, La Perspective Nevski, Le Journal d'un fou, Le Manteau*); Pouchkine, A. S., *La Fille du capitaine*. Bucurest, „Cartea rusă”, 1949; *Les Nuits de Shéhérezade, racontées par Eusebiu Camilar*. Bucurest, Editura de Stat, 1947; *Mille et Une Nuits, contes arabes racontés par Eusebiu Camilar*. Tome Ier, Bucurest, Editura Tineretului, 1956, Tome IIe - 1959, Tome IIIe – 1961; Tolstoï, Alexei, *Contes russes*. Bucurest, „Cartea rusă”, 1947; Gorki, Maxime, *Foma Gordeev*. Bucurest, Editura de Stat, 1949; Pouchkine, A. S., *Récits de Belkine*. Editura „Cartea rusă” și Editura de stat pentru literatură și artă, 1954; *As-Ma, fata ecoului, mot-à-mot traduit du chinois par Tchou Tzou-Di. Traduction libre de Eusebiu Camilar*. Bucurest, Editura Tineretului, 1955; Aristophane, *Théâtre (La Paix, Les Oiseaux, Les Grenouilles, Les Nuages)*. Traduction De H. Mihăescu et Eusebiu Camilar. Bucurest, E.S.P.L.A., 1956; *De la poésie chinoise classique*. Versions de Eusebiu Camilar. Bucurest, Editura de stat pentru literatură și artă, 1956; Ovide, *Les Tristes*. Versions, avant-propos et notes de Eusebiu Camilar. Bucurest, Editura Tineretului, 1957; Eschyle, *Les Perses, Les sept contre Thèbes*, tragédies. Bucurest, Editura de stat pentru literatură și artă, 1960; *Li-Tai-Pe, en roumain par Eusebiu Camilar*. Bucurest, Editura Tineretului, 1961, la collection „Les plus beaux poèmes”; Kalidasa, *Sakuntala, drame sanskrit en sept actes avec une invocation, trois prologues et un entracte*. Bucurest, Editura pentru literatură universală, 1964; Ovide, *Épîtres de l'exil*. Bucurest, Editura pentru literatură, 1966.